

Anton
Constandse

Oranje

zonder

mythe

Anton
Constandse

Oranje

zonder

mythe

INHOUD

Woord Vooraf

Een stoet van vreemdelingen

De vijf Oranjes	8
Hoe het begon	9
De mythen der Oranjes	13
Maurits, een grove veldheer	18
Een zondagskind	21
Een mislukte staatsgreep	26
De laatste prins van Oranje	29
Partikuliere perikelen	34

De Friese Nassau's

Een treurig graafje	39
De laatste stadhouder	44

Drie bandeloze koningen

Een koopman op de troon	49
Een vaderlandloze gezel	56
Een verachte monarch	61

Drie eigzinnig vorstinnen

Wilhelmina, de laatste der Nassau's	66
Een ontluisterde waardigheid	72
Pleidooi voor een republiek	77

INHOUD

Woord Looij

Van Staat van veranderingen

De vijf Ouden 5

Het lot der Ouden 9

De Ouden der Ouden 13

De Ouden van twee Ouden 18

Van Ouden 21

Van Ouden van Ouden 26

De Ouden van Ouden 29

Veranderingen 34

De Ouden van Ouden

De Ouden van Ouden 39

De Ouden van Ouden 44

De Ouden van Ouden

De Ouden van Ouden 49

De Ouden van Ouden 54

De Ouden van Ouden 61

De Ouden van Ouden

De Ouden van Ouden 66

De Ouden van Ouden 71

De Ouden van Ouden 77

WOORD VOORAF.

Dit boekje bedoelt een kort historisch verslag te geven van de rol van stadhouders en koningen in onze geschiedenis. Het is niet konventioneel, maar ook geen "chronique scandaleuse", en slechts "alternatief" voor degenen, die nooit behoorlijk les hebben gehad in vaderlandse geschiedenis. Het grootste deel van hetgeen hier wordt verteld kan men terugvinden in de werken van de erkende historici: Fruin, Colenbrander, Japikse, Blok, Kernkamp en Geyl. Vermeld in de tekst zijn slechts aparte geschriften, die inzake bepaalde onderdelen zijn geraadpleegd.

Maar tegenover herhaalde oplevingen van bijna religieuze verering en steeds terugkerende geschiedenisvervalsing zijn sommige realiteiten onderstreept: het autoritair en vaak aanstoot gevende gedrag van stadhouders, koningen en zelfs van prinsengemaal; de vervreemding tussen het Nederlandse volk en vrijwel alle Oranje's en Nassau's; het feit dat het Huis van Oranje in feite in ons land heeft opgehouden te bestaan in 1702, zodat die naam sindsdien is misbruikt; dat zelfs het geslacht Nassau is geëindigd met Wilhelmina; en dat de legende van de eeuwenlange "verbondenheid van Nederland en Oranje" een mythe is: driemaal, en in totaal 85 jaar heeft het volk getoond niet bepaald behoefte te hebben aan dit Huis, terwijl helaas na 1813 de dynastie niets heeft bijgedragen tot de vele vormen van modernisering, emancipatie, democratisering of kulturele evolutie. In die zin kan dit geschrift worden beschouwd als een aanwijzing van de overbodigheid van een monarchie en de wenselijkheid van een vrijheidlievende en sociaal-voortstrevende republiek. Toch is het allereerst een geschiedenisboekje voor ontwaakte, volwassen en bewust geworden landgenoten.

EEN STOET VAN VREEMDELINGEN.

De vijf Oranjes

In onze vaderlandse geschiedenis - en in de kranten en tijdschriften van deze tijd - wordt de indruk gewekt alsof het Huis van Nassau (niet altijd terecht ook Oranje genoemd) nauw verbonden is geweest met het volk van Noord-Nederland. Die band zou innig, emotioneel en politiek ook hoogwaardig zijn gebleven. Dit nu is een mythe. Maar zelfs indien zulks het geval is zou men kunnen spreken van een onschuldige verdichting, van een sprookje, dat men als zodanig zou kunnen eerbiedigen. Ook dit nu is niet geheel waar. Er zijn ogenblikken genoeg geweest in het leven van het volk, dat men kon gewagen van een gevaarlijke invloed van de Nassau's op de binnen- en buitenlandse politiek. Er zijn drie perioden geweest dat er zonder verdriet afscheid is genomen van deze vorstelijke familie: in het tijdvak van 1650 tot 1672, toen onder andere Johan de Witt de voornaamste dienaar is geweest van de Staten-Generaal; vervolgens van 1702 tot 1747, na het uitsterven van de eigenlijke Oranje's en het bevestigen van het republikeinse karakter van het staatsbestel; en in de zogenaamde Franse tijd, van 1795 tot 1813, toen weliswaar niet velen gelukkig waren met de vreemde overheersing, maar ook niet velen terugverlangden naar de familie- Nassau, die zich al in 1787 onmogelijk had gemaakt en met behulp van een Pruisisch leger in haar waardigheden was hersteld. Het koningschap van 1813 was geenszins een spontane wens van het volk, dat meer en meer was vervreemd van de stadhouders.

De Nassau's waren in eerste aanleg legeraanvoerders geweest in dienst van de Staten-Generaal, die de provinciale staten vertegenwoordigden en daarmee de stedenburgerij en de regionale adel. Vervolgens waren ze zelf de eersten geworden onder de regenten, een uiterst bevoorrechte burgerlijke familie van adellijke afkomst, vermaagschap met andere Europese adellijke kringen, zodanig

dat het nationale karakter der "dynastie" zeer zwak moest worden genoemd. De taal, die de stadhouders en koningen spraken was voornamelijk Frans, waarbij dan het Duits kwam, en in de derde plaats pas het Hollands, niet zelden gebroken gesproken, want het was geen hof-taal. Het is dat pas geworden na de dood van koning Willem III in 1890, hoewel de regentes Emma zelf een Duitse was. En ook nadien hebben de drie Duitse echtgenoten van de vrouwelijke Nassau's (Hendrik, Bernhard en Claus) aan het Duits een ruime plaats ingeruimd. Voorstanders van de republiek hebben altijd gewezen op het anti-demokratische karakter van een erfelijke opvolging, met alle ongewone voorrechten daarvan; maar minder op het feit dat zo'n hof terzijde van het volk stond door de positie van vreemdelingen, die tot de koninklijke familie waren gaan behoren. Er waren ogenblikken genoeg dat zij het volksbelang hebben geschaad; men denke aan de zeer recente eskapades van prins Bernhard von Lippe - Biesterfeld, de gemaal van koningin Juliana. In feite is de koninklijke familie sinds 1813 een Duitse dynastie geweest. De enige uitzondering van betekenis was de Russische Anna Paulowna, de echtgenote van koning Willem II, maar haar man was een typische Duitse vorst, die avontuurlijk op zoek was geweest naar een troon, voordat hem in 1840 de kroon van Noord-Nederland toeviel. Men had hem waarachtig niet kunnen vleien met de uitspraak, dat hij dit land in het bijzonder toegewijd zou zijn geweest: daarvoor waren de conflicten met zijn vader, koning Willem I, te talrijk. En afgezien van Anna Paulowna waren alle betrokkenen bij dit koningshuis Duitsers. Zo is het gebleven tot op de huidige dag.

Hoe het begon

De Duitse graven van Nassau konden in de Middeleeuwen eigenlijk nog geen vreemdelingen in de Nederlanden worden genoemd, omdat toen het begrip "natie" nauwelijks bestond. En de Lage Landen behoorden formeel tot het Duitse rijk, waarvan ze sinds de vijftien-

de eeuw de "Burgundische Kreis" uitmaakten, nadat de zeventien provinciën door de Bourgondische dynastie waren verenigd. Al eerder echter waren er Nassau's in deze streken gesignaleerd. In 1267 een Jan van Nassau, die tot bisschop van Utrecht was benoemd, smadelijk afgezet wegens diefstal van gelden, die voor een kruistocht waren bestemd. Een zekere Otto II van Nassau-Dillenburg kreeg in 1331 baat bij de Nederlanden door de bezittingen van zijn Luxemburgse echtgenote. In 1403 huwde graaf Engelbrecht van Nassau-Dillenburg met het meisje Johanna van Polanen, en wel in Breda, dat sindsdien een zetel bij uitnemendheid voor de Nassau's zou blijven. Van 1428 af hebben ze zich, voorzover ze in de Nederlanden gevestigd waren, in dienst gesteld van de Bourgondische hertogen. En toen de aanspraken en rechten der Bourgondiërs overgingen in handen van de Habsburgers, door het huwelijk van Maria van Bourgondië met Maximiliaan van Oostenrijk (1477) bleven ze in dienst van deze Duits-Spaanse dynastie, dus van Maximiliaan, Filips de Schone, Karel V en Filips II. De Nassau's klommen hoog in aanzien, en Engelbrecht II was in 1473 al ridder in de orde van het Gulden Vlies geworden. Een van zijn opvolgers was René, die via zijn moeder (Claude van Chalon, wier vader ook prins van Oranje was) het prinsdom Oranje erfde. Deze René van Nassau heette sindsdien graaf van Chalon, en prins van Oranje, en hij heeft bij zijn dood in 1544 al zijn bezittingen en titels vermaakt aan Willem van Nassau (de Zwijger) toen pas elf jaar oud. De naam Zwijger is hem later ironisch toebedeeld: hij was welbespraakt, maar wist op voor hem gevaarlijke momenten te zwijgen. Deze Willem heeft het devies van de familie Chalon: "Je maintiendrai Chalon" later gewijzigd in "Je maintiendrai Nassau".

De jonge Willem was opgevoed in de lutherse leer, de ideologie van vele Duitse vorsten die zich onafhankelijker hadden willen maken van de keizer en de paus. Maar hij werd nu, als opvolger van René van Chalon, een dienaar van de roomse Habsburgers. Zijn bezittingen en waardigheden lagen (behalve het prinsdom Oranje)

voornamelijk in de Nederlanden, waar zijn voorouders de trouwe dienaren waren geweest van de dynastie. De jonge prins moest dus zijn lutherse geloof prijs geven, zich voornamelijk vestigen in de Nederlanden (vooral in Brussel en Breda) het katholieke geloof trouw dienen en zich voegen naar de zeden en gewoonten van de hoge adel. Doordat het prinsdom Oranje soeverein was, kon de titel Prins van Oranje van ongewone betekenis worden geacht. Het prinsdom was een bolwerk van katholicisme, en de ketterij kreeg er geen kans. Vandaar dat Karel V, de Habsburger die zowel keizer van Duitsland was geworden als koning van Spanje, veel vertrouwen stelde in prins Willem. Deze voerde een vorstelijke staat, natuurlijk werd hij ook ridder van het Gulden Vlies. Hij was de zoon geweest van een protestantse, arme vorst in Dillenburg. Hij werd een katholieke, Franssprekende "grand seigneur". In toernooien, jachtpartijen, feestgelagen speelde hij een grote rol. Zijn hofhouding was vermaard: eens ontsloeg hij bij wijze van bezuiniging acht-en-twintig koks: hoevele moet hij er dan wel niet hebben gehad! Hij gold als de rijkste edelman der Nederlanden, mede door zijn (eerste) huwelijk met de gravin Anna van Buren. Hij was bevelhebber van een der legers van Karel V, diens zoon Filips II benoemde hem tot lid van de Raad van State (en Willem was toen pas 23 jaar oud!) en tot stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht.

Nadat Filips II voorgoed naar Spanje was teruggekeerd, en zijn halfzuster Margareta van Parma landvoogdes was geworden (1559-1567) begon Willem kennelijk hogere aspiraties te krijgen. Hij werkte er toe mede dat geen Spaanse edelen lid konden worden van de Raad van State, en dat de Spaanse troepen werden teruggetrokken. Waarschijnlijk streefde hij er naar, landvoogd te worden over de Nederlanden, zonder het gezag van koning Filips II te willen ondermijnen. Integendeel. Er was een wijdverbreide beweging onder de bezittende burgerij der steden en de lagere adel, om tot nationale zelfstandigheid te komen, maar tot 1567 heeft Willem geweigerd, daaraan steun te verlenen. In het bijzonder was hij af-

kerig van echte volksberoeringen, zoals de "beeldenstormerij" van 1566, toen de sociale ellende en het proletarische verzet zich gingen uiten in de vorm van religieuze ketterij en calvinistische rebellie. Wel werd het geleidelijk duidelijk dat Willem een zekere rugdekking zocht bij de Duitse vorsten om als landvoogd van de Nederlanden (onder Filips II) aanvaard te worden. Hij was - men denke aan het Wilhelmus! - "van Duitsen Bloed" en dit Duitsland was zijn "vaderland", want de Nederlanden behoorden tot het Duitse rijk. Geen rebellie dus tegen de Spaanse koning, die tevens Heer der Nederlanden was. Wel een aparte status voor die Nederlanden, binnen het Duitse rijk, met Willem als stadhouder. Aan dit ideaal heeft hij zeer lang vastgehouden. Ook toen hij van 1568 af het verzet ondersteunde tegen een nieuwe Spaanse landvoogd (de hertog van Alva, aan wie hij overigens nog het jaar te voren zijn diensten had aangeboden) en tegen Spaanse troepen, handhaafde hij het beginsel, dat de koning van Spanje (die hij volgens het Wilhelmus "altijd had geëerd") soeverein was. Toen in 1572 de Staten van Holland bijeenkwamen in Dordrecht besloten zij Willem te blijven erkennen als stadhouder van de koning en hem gelden te verschaffen om de Spaanse troepen te verdrijven, zonder met Filips II zelf te breken. Wel moesten de steden alle privileges behouden, die hun door Alva waren ontnomen omdat hij ze wilde bestraffen voor hun verzet. Kortom: niet tegen de soeverein, wel tegen zijn Spaanse stadhouder. In 1575 kreeg Leiden, bevrijd na een langdurig beleg, een universiteit. Willem verleende aan de stad dit privilege, maar in naam van koning Filips. De prins van Oranje was ook aanvankelijk tegen de afzwering van Filips in 1581, want dat betekende dat de daarbij betrokken provincies een republiek instelden. En van een republiek was Willem afkerig. Hij genoot de genoegdoening dat althans de provincie Holland hem zelf de titel Graaf van Holland wilde verlenen, zodat hij over deze provincie althans (in plaats van de afgezworen Filips) formeel soeverein zou zijn geworden. Zijn dood verhinderde deze benoeming, en de staten der opstandige provincies hebben na 1584

ook nooit meer de neiging gehad een Nassau tot graaf of hertog te verheffen. Het republikeinse beginsel zegevierde.

Er is in het optreden van Willem de Zwijger sprake van een voortdurende aarzeling, maar zeker van angst en afkeer van de volkssoevereiniteit. Nadat Filips II was afgezet en hij zelf geen soeverein vorst kon worden over de Nederlanden, heeft hij er toe medegewerkt - mede om buitenlandse hulp te verwerven - om die soevereiniteit aan te bieden aan een Franse "prins van den bloede" de hertog van Anjou (1581-1584) en vervolgens nog even voor zijn dood aan de Britse koningin Elisabeth, die alleen haar gunsteling Leicester als opperbevelhebber naar ons land zond (1585-1587) en niet meer. Voor Willem was de juridische konstruktie gelijk aan die onder Filips II gebleven. Hij was de stadhouder van de soeverein en aldus opperbevelhebber, en daarna dienaar der Staten. Deze positie heeft hij overgedragen aan de na hem komende stadhouders. De Staten Generaal waren wezenlijk soeverein (de Hoogmogende Heren) en vertegenwoordigers van een republiek, die van 1581 tot 1806 bestond. Pas met de verheffing in 1806 van Lodewijk Napoleon tot koning werd de basis gelegd voor een monarchie: Franse parvenu's baanden de weg voor de Nassau's, die in 1813 in het opgemaakte bed stapten.

De mythen der Oranjes

Ten onrechte hebben de calvinisten het later doen voorkomen alsof Willem de Zwijger onze eerste soevereine vorst en vader des vaderlands was geweest. Maar zulk een vaderland bestond niet. De afzwering van Filips in 1581 geschiedde door de Staten van de provincies Holland, Zeeland, Gelderland, Friesland, Utrecht en Overijsel, Brabant en Vlaanderen, terwijl Mechelen nog apart werd genoemd. Als zij verenigd waren gebleven had ons vaderland er heel anders uitgezien dan in 1648 bij de vrede van Munster. Dat vaderland is vooral de schepping, met geweld (zoals elke staat is ontstaan) van Maurits en

Frederik Hendrik. Bij de beslissende krijgsverrichtingen zijn Brabant en Vlaanderen verloren gegaan, behalve Noord-Brabant en Zeeuws-Vlaanderen, en is een deel van Limburg veroverd. Men kan niet genoeg aandacht schenken aan de stelling van professor Geyl, dat de rivieren, de meren en binnenzeeën de voornaamste beschermers zijn geweest van de Noordelijke Nederlanden. De opstand was aanvankelijk meer een zaak van het Zuiden (Brussel, Antwerpen, Gent, Brugge) dan van het noorden. Toen in 1585 Antwerpen verloren ging was het Zuiden weer terug onder het gezag van Filips II, maar deze havenstad was jaren lang de hoofdzetel geweest van Willem de Zwijger. Op hem was daar in 1582 nog een aanslag gepleegd. In het Noorden heulde Amsterdam nog tot 1580 met de Spanjaarden. Nogmaals: de Zwijger was geen "vader des vaderlands", omdat zulk een vaderland nog niet bestond.

De tweede mythe was die van het geloof, dat Willem een voorvechter was geweest van het calvinisme. Niets is minder waar. Nadat Filips II zijn vader was opgevolgd en Oranje hoopte eens landvoogd te zijn van alle Nederlanden (die behoorden tot het Duitse rijk) zocht hij meer toenadering tot de Duitse vorsten. In 1561 huwde hij Anna van Saksen, dochter van een hertog van dat land, begiftigd met een rijke bruidschat en vele inkomsten. Ze was luthers en Willem liet de vorstelijke familie in Saksen weten dat hij in zijn hart zelf ook luthers was gebleven: in Dresden woonde hij het lutherse avondmaal bij. In 1580 herhaalde hij dat "de protestantse lering in zijn hart van jongs af op zulk een wijze was ingegraveerd en zo diep ingeworteld is geweest...dat ze te rechter tijd was begonnen haar vruchten voort te brengen". Toen in 1561 echter Filips II wantrouwend werd liet hij deze (zijn) vorst weten dat hij "de trouwste zoon was der katholieke kerk en dat de koning er verzekerd van kon zijn dat hij (Oranje) in deze katholieke godsdienst zou leven en zou sterven". Wat zijn prinsdom Oranje aangaat heeft hij aan paus Pius V geschreven: "Ik wenste wel dat ik die pest der ketterij, die door de nabuurschap van Frankrijk in mijn prinsdom Oranje is doorgedrongen,

kon wegnemen of vernietigen”.

Het huwelijk met Anna van Saksen werd evenwel een drama. Van haar heeft de historicus Hooft geschreven dat ze was: "een wijf, potig, uitermate ongeregeld van leven, die haar man smadelijk en met vele wederwaardigheden bejegende". In Breda gaf ze veel aanstoot door haar driften en haar drankzucht. In 1567 gedwongen naar Dillenburg te gaan ontvluchtte ze daar het toezicht van Jan de Oude (broer van Willem) om zich in Keulen te vestigen. Later werd zij de minnares van een sekretaris van de prins, Jan Rubens, de vader van de later zo beroemd geworden schilder. Bij de ontdekking van het overspel bracht Rubens er nauwelijks het leven af, Anna werd gearresteerd en later onder voogdij gesteld in Saksen, waar ze als half-waanzinnig werd beschouwd. Ze was de moeder van drie kinderen van Willem: Anna, Maurits en Emilia. (Wat de laatste betreft: zie men mijn verhaal in *De Gids*, 1979, nrs 6 en 7). Het was uitermate moeilijk voor Willem van haar te scheiden, want noch de katholieke noch de lutherse godsdienst stonden dit gemakkelijk toe. Eenzijdig heeft Willem toen in 1571 door calvinistische predikanten - in het geheim - de echtscheiding laten uitspreken. Men kan aannemen dat hij sinds 1567 weer tot het lutherdom was teruggegaan, omdat dit de adel een hoog gezag toekende. Pas in 1573 omhelsde hij het calvinisme. Het was hem kennelijk om het even of hij luthers, rooms of calvinist was. Dit is geen schande, maar het is onzin geweest dat de calvinisten hem wilden zien als een voorvechter van de gereformeerde godsdienst. In een partijprogramma van de Anti-Revolutionaire Partij stond nog voor de oorlog, in de tijd van Colijn, dat de regering eerbied moest eisen "voor de naam van die God met wie Nederlands eerste Oranje een heilig verbond sloot". Nu zijn er talloze goden, maar dat Willem een verbond had gesloten met de God van Calvijn om Nederland te verlossen van een roomse koning is historisch bedrog.

De gehele calvinistische visie, gretig door de Nassau's verspreid, was trouwens vals. Toen in 1568 de opstand tegen Alva vorm begon te krijgen was nog geen tien pro-

cent van de bevolking der Nederlanden calvinistisch. Waar de Spaanse landvoogden hun gezag verloren bevorderden de calvinisten hun geloof onder grote dwang. Maar in 1609, bij het begin van het Twaalfjarig Bestand, was nog twee derde van de bevolking rooms. En één derde is dat nadien steeds gebleven. Over de wreedheden van de calvinisten (o.a. van Lumey) in de eerste jaren van het verzet was Willem - en dat pleit zeer voor hem - even ontzet als over de bloedplakkaten van de Spaanse landvoogden. Hij had het liefst gezien dat roomsen en calvinisten vrijheid van belijdenis hadden zonder dat de staat een konfessioneel karakter kreeg, en dat was een moderne gedachte. Maar hij voegde zich om politieke redenen naar hetgeen voor zijn positie het nuttigst leek. Zijn pro-Franse politiek van de laatste jaren, ten gunste dus van de hertog van Anjou, die katholiek was, heeft hem zelfs veel kwaad gedaan bij de calvinisten.

Tenslotte nog enige wetenswaardigheden van particuliere aard. Zijn zoon uit het eerste huwelijk, Filips Willem, katholiek opgevoed, werd in 1568 ontvoerd uit Leuven door de hertog van Alva en naar Spanje gestuurd, om daar aan het hof te worden opgevoed. Hij was toen nog geen veertien jaar oud, groeide in het Spaanse milieu op zonder enige neiging, het katholicisme vaarwel te zeggen. Wat Johan Brouwer in zijn boek over dit leven (tot omstreeks het jaar 1600) heeft verteld is grotendeels bewuste fictie. In 1584 werd hij, na de dood van zijn vader, de algemeen erkende prins van Oranje, hoewel hij in dat prinsdom geen gezag had. In 1599 werd hij ridder van het Gulden Vlies, in 1606 huwde hij een Franse prinses en kreeg van de Franse koning steun om zijn gezag in zijn prinsdom te herstellen. Hij genoot grote inkomsten uit bezittingen en waardigheden in de Zuidelijke Nederlanden, waar hij vaak vertoefde. Vandaar onderhield hij vele verbindingen met de andere kinderen van Willem de Zwijger en liet hun, bij zijn dood in 1618, omdat hij kinderloos overleed, allerlei bezittingen na en aan zijn halfbroer Maurits het recht op de titel en het prinsdom Oranje. Tot 1618 was Maurits slechts graaf van Nassau. De titel viel vervolgens toe aan de halfbroer van Maurits,

dus aan Frederik Hendrik, aan diens zoon Willem II en zijn kleinzoon Willem III. Toen deze kinderloos stierf was het met het Nederlandse Huis van Oranje gedaan. Het prinsdom zelf was reeds in 1682 definitief ingelijfd in het Franse koninkrijk, de titel ging over naar de koning van Pruisen, kleinzoon van Frederik Hendrik.

De eerste vrouw van de Zwijger, Anna van Buren, ontviel hem al in 1558. Naar de zeden van vorsten uit alle tijden en de polygame gewoonten der ridderschap had hij steeds maîtresses. Toen hij weduwnaar was geworden heeft hij van een dezer geliefden, in 1559, een zoon erkend, bekend geworden onder de naam Justinus van Nassau, bevelhebber geworden (zoals zovele Nassau's) van Staatse troepen. Hij heeft in 1625 de vesting Breda moeten overgeven aan Spínola, en aan deze gebeurtenis heeft de Spaanse schilder Velázquez een beroemd schilderij gewijd: "Las Lanzas".

Na de ellende van het huwelijk met Anna van Saksen heeft Willem zijn echtgenoten gezocht in de kringen van de Franse adel. Charlotte de Bourbon, die abdis was geweest van een klooster maar dit had verlaten, schonk hem zes dochters (1575-1582) en Louise de Coligny (1583-1584) een zoon, Frederik Hendrik. De omgangstaal van Willem was het Frans. Zijn laatste woorden na de op hem gepleegde moordaanslag waren dan ook: "Mon Dieu, ayez pitié de moi et de ce pauvre peuple". Hij kende natuurlijk evenzeer de Duitse taal, maar slechts in geringe mate het Hollands dialect, hoewel zijn sekretarissen dit wel voor hem schreven. Willem de Zwijger was een uiterst boeiende figuur maar noch een "vader des vaderlands" noch een geloofsheld, en in vele opzichten een vreemdeling in de Noordelijke Nederlanden. En als men hem de vader zou willen noemen van de koninklijke dynastie van 1813 zou men met even veel - of even weinig - recht kunnen zeggen dat hij dat was van de Pruisische dynastie. Alleen in vrouwelijke lijn, via dochters van Frederik Hendrik, kleindochters dus van de Zwijger, loopt er een lijn van de Nederlandse en Pruisische koningen naar Willem van Oranje.

Maurits, een grove veldheer

Toen Willem de Zwijger in 1584 was vermoord was Maurits - aldus genoemd naar een Saksische voorvader - nog geen zeventien jaar oud. Aanvankelijk werd hij enigszins weggedrukt door de Britse opperbevelhebber Leicester, maar na diens vertrek kwam hij op de voorgrond als zoon van Willem de Zwijger. Hij was ten dele in Dillenburg opgevoed onder de hoede van de strenge oom Jan van Nassau, die vreesde dat Maurits van zijn moeder (Anna van Saksen) de driftmatigheid en de sexuele begeerten zou hebben geërfd. Nu kan men in dat opzicht erfelijkheid van minder waarde achten dan civilisatie, het was een feit dat Maurits een zeer emotioneel en agressief karakter bleek te hebben. Hij had een Duits verleden, heeft Frans leren spreken met een Waals aksent, en zijn Hollands was geenszins onberispelijk. Hij had in Heidelberg en in Leiden wat gestudeerd en werd in 1584 lid van de Nederlandse Raad van State, een jaar later stadhouder van Holland en Zeeland. Volgens Leicester was hij arm en genoot weinig aanzien, een van die Duitse graven die in Nederland hun fortuin kwamen zoeken. In 1587 werd Maurits nochtans door de Staten van Holland aangesteld tot kapitein-generaal over de troepen van hun provincie. In 1590 werd hij ook stadhouder van Gelderland, Utrecht en Overijsel. Hij had daarbij veel te danken aan de raadspensionaris van Oldenbarnevelt, van wie hij eigenlijk de dienaar werd. Dat heeft hem kenelijk zo gegriefd dat hij later op wraak zou zinnen en deze staatsman heeft laten vermoorden, zij het met wettelijke voorwendselen. Van Oldenbarnevelt was voorzitter van de Staten van Holland, die weer de kern uitmaakten van de Staten-Generaal. Hij was tegen de politieke macht van predikanten en voor de volkomen soevereiniteit van de regenten. De militairen moesten aan hen ondergeschikt blijven. De veldtocht van 1600 in West-Vlaanderen (slag bij Nieuwpoort) was een opdracht van de overheid, tegen de zin van de opperbevelhebber Maurits, die nochtans moest gehoorzamen. Toen Oldenbarnevelt in 1609 het Twaalfjarig Bestand doorzette (en hij

had nog liever vrede willen sluiten met de Spaanse koning) was dit Maurits een doorn in het oog: hij kon nu immers zijn militaire campagnes niet voortzetten. De twisten van theologen, van de zogenaamde remonstranten en kontra-remonstranten, waren slechts een voorwendsel om het konflikt te verscherpen. Tijdens het Be-stand, in 1619, werd Oldenbarnevelt op volkomen valse gronden ter dood veroordeeld, een vonnis dat een schandvlek was op het blazoen van Maurits, des te meer omdat deze gratie had kunnen verlenen.

Maar de wraakzucht jegens de raadspensionaris was tekenend: een beroepsmilitair haatte het burgerlijke gezag en mobiliseerde het domste bijgeloof van orthodoxe calvinisten tegen de regenten, die weliswaar elitaire rijkelui waren, maar ook lieden met een burgerlijke civilisatie. Hun belangen - onder andere ook vervat in de Oost-Indische Compagnie van 1602 - gingen niet samen met een volgens hen nodeloos en verder oorlogvoeren. Ware het nu zo geweest dat Maurits gepleit had voor de bescherming van het gewone volk, dan zou men in hem nog een soort volkstribuun hebben kunnen zien. Maar hij was dit geenszins. Zijn wijze van oorlogvoeren was vaak zeer wreed en het brandschatten van de weerloze bevolking, het plunderen van veroverde steden waren geen zeldzaamheid.

Niettemin vergaarde Maurits zich roem als veldheer. Hij had een grondige studie gemaakt van het belegeren van vestingen, waarbij van alles te pas kwam: het verleggen van de loop van rivieren; het ondermijnen van de bases der steden; het aanleggen van een net van loopgraven; het transport, met paarden en wagens, van troepen en oorlogsmateriaal; het moderniseren van de artillerie; het fokken van paarden, waarvan er duizenden nodig waren; het beschermen van reserves. In de jaren van 1590 tot 1597 heeft hij de grootste suksessen behaald. Zijn kampementen waren krijgsscholen voor alle Europese officieren. In die tijd heeft hij 43 steden en 55 sterkten veroverd, met name in het oosten en zuiden van de Noordelijke Nederlanden. Veel begrip van ekonomie, handel, scheepvaart en burgerlijke techniek had hij

echter niet.

Zijn gedrag was verder wild en onbeheerst. Hij vloekte als geen andere vrome calvinist kon doen. Dat hij weigerde te huwen werd wel geweten aan het afschrikwekkende voorbeeld van de hoogst ongelukkigste verbintenis van zijn ouders. Hij heeft zich verschrikkelijk opgewonden over de romantische verliefdheid en het geheime huwelijk van zijn zuster Emilia. Het kon nog een wonder heten dat hij een vrij vaste erotische relatie had met een hofdame van Louise de Coligny, jonkvrouwe Margareta van Mechelen, die in Rijswijk en Den Haag placht te verblijven en een niet gering aantal kinderen baarde. De bekendste van hen zijn geworden Nassau - la Lecq en Beverweert.

Maar legio zijn de verhalen over sexuele uitpattingen der bevelhebbers van Maurits, de graaf van Hohenlohe (schoonzoons van de Zwijger) en de Friese stadhouder Willem Lodewijk, de zoon van Jan van Nassau, die een broer was van de Zwijger. In de oorlogskampementen verzamelden zich de hoeren, die met de legertros meekwamen en die kwaadaardige ziekten verbreidden: ook Maurits moet daaraan hebben geleden. In Den Haag, met name in zijn percelen van het Binnenhof, richtte hij drinkgelagen aan en ware orgiën, waarvoor te middernacht de vele prostituees van de stad en omstreken werden toegelaten. Aan deze "nachtvlinders" was onder andere een "kamer der nachtegale" toegewezen, maar paren deden ze met de ruwe officieren in gangen en nissen en op de keien van het Binnenhof. De huispredikant van Louise de Coligny, doktor Uitenbogerd, sedert 1601 ook belast met de zielszorg voor Maurits, heeft de graaf (die zich al voorbarig prins noemde) over zijn kwalijke gedrag onderhouden, maar moest dan vernemen "dat het bedrijf der vorsten geen inmenging duldde". Er zijn vage aanwijzingen dat Maurits ook was betrokken bij "pederastie", de omgang met jonge manlijke prostituees, sinds eeuwen te velde gebruikelijk. In een van de vele staatsgezinde pamfletten werd hij genoemd "een geile boef, een man van de allerslechtste zeden, gewend om elke schone vrouw te bejagen", wat ook al geen kleinig-

heid was.

Maar orthodoxe calvinistische predikanten namen hem in bescherming. De voorzitter van de Dordtse Synode, Johannes Bogerman, schreef na Maurits' dood een boekje over "het christelijk overlijden" van de stadhouder die op zijn sterfbed had gezegd: "Ik heb gezondigd, grovelijk gezondigd, ik heb God grotelijks geoffenseerd. Dat is mijn bekommernis: of mijn berouw groot genoeg is". Maar Bogerman verklaarde dat "God de Heer hem heeft liefgehad tot het einde en hem heeft gemaakt tot een exemplaar van heroïke militaire dapperheid en politieke kloekheid, tot een spiegel van Zijn zaligmakende genade..." en zo voort. Aldus is in schoolboekjes en preken deze Maurits blijven voortleven. Als men zegt: "God hebbe zijn ziel" dan weet men tenminste dat die nergens is, zoals het behoort.

Een zondagskind

Prins Maurits werd in 1625 opgevolgd door zijn halfbroer Frederik Hendrik, die al jaren onder hem had gediend. Hij was even weinig geneigd in het huwelijk te treden, even bedreven in de lichte liefde, en men zegt dat Maurits hem min of meer heeft gedwongen te trouwen met Amalia van Solms, met het dreigement dat hij anders zelf nog zou huwen met zijn maitresse en al haar kinderen zou wettigen. Hoe het zij, Frederik Hendrik was juist nog negen dagen voor de dood van Maurits in de echt verbonden met Amalia. Hij zou de erfgenaam worden van zijn oudere halfbroer, van wie hij behalve de titel van prins van Oranje en het stadhouderschap ook de formidabele som ontving van "enige miljoenen dukaten", want het stadhouderschap was geen sinekure. Er ging geen jaar voorbij zonder vorstelijke geschenken, ook van buitenlandse dynastieën die belang hadden bij bepaalde oorlogen. De jaarwedden van bevelhebbers liepen op van 25.000 tot 50.000 gulden, ongeveer honderd maal het inkomen van kleine burgers. (Het is nu trouwens nog zo wat de salarissen aangaat van leden der

koninklijke familie, die ook hun geschenken ontvangen, zoals gebleken is in het geval van prins Bernhard.) Weliswaar gebood het protocol, dat Frederik Hendrik op zijn sterfbed tot leden van de Staten-Generaal zeide: "Ik ben der Heren Staten dienaar". Maar hij was wel op weg een soort erfelijke dynastie te scheppen, want aan de zoon was reeds de "survivance", de erfelijkheid, gegarandeerd in een hele reeks van ambten. En de predikanten herdachten hem "alsof hij soeverein van het land was geweest". In het internationale diplomatieke verkeer werd hij niet aangesproken met Excellentie, maar met Hoogheid. Hij liet de vertrekken op het Binnenhof uitbreiden, het paleis aan het Noordeinde renoveren, het paleisje bouwen dat Huis ten Bosch zou heten en in Rijswijk en Honselaarsdijk grote buitenverblijven oprichten. Hij begon in vorstelijke stijl schilderijen en andere kunstvoorwerpen te verzamelen. Toen Frederik Hendrik al ouder was dan veertig jaar was hij pas gehuwd. Hij had een reeks van erkende minnaressen gehad, en van een van hen had hij nog in 1624 de zoon erkend, de toekomstige heer van Nassau-Zuylestein, die later een van de goeverneurs is geworden van stadhouder Willem III.

Amalia van Solms, dochter van een regerende Duitse graaf, was achttien jaar jonger dan haar man en even dom als inhalig. Ze schreef haar Duitse moedertaal erbarmelijk, en het daarna aangeleerde Frans (de hoftaal der Nassau's) al niet veel beter. Maar dat verhinderde haar niet, vele kontakten te onderhouden met buitenlandse vorsten en zich door hen met sommen gelds te laten omkopen om te proberen haar politieke invloed te hunnen gunste aan te wenden. Vooral toen de vrede van Munster (1648) werd voorbereid, een zeer veel omvattende Europese regeling, heeft ze van allerlei kanten veel mogen inkasseren. Haar invloed was des te meer gewenst omdat Frederik Hendrik, evenals Maurits in 1609, veel liever de oorlog had willen voortzetten om minstens de Vlaams-sprekende Zuidelijke Nederlanden (o.a. Vlaanderen, Brabant en Limburg) nog te veroveren. Maar hoewel hij Noord-Brabant en Zuid-Limburg bij de Zeven Provinciën kon voegen, zij het als niet-zelfbesturende

Generaliteitslanden, waren de Hoogmogende regenten geenszins geneigd hem in staat te stellen ook Antwerpen terug te winnen. Deze voorheen grootste havenstad van West-Europa was door de sluiting van de Schelde tot een armetierig bestaan veroordeeld, tot voordeel van Amsterdam. En deze rijkste stad van de republiek wenste geen konkurrent van het formaat van Antwerpen binnen de grenzen. En hoewel Frederik Hendrik in vier van de zeven provinciën een grote macht kon doen gelden, gelukte hem dit nooit in Holland, dat in de Staten-Generaal de doorslag gaf als het ging om financiële bijdragen voor de strijdkrachten en voor de oorlog.

Een ander, hoewel kleiner probleem, vormde Friesland, hoewel dit als provincie minder belangrijk was. Maar de Friezen hadden hun eigen opvatting van provinciale onafhankelijkheid. Daar handhaafden zich als stadhouders de nazaten van Jan de Oude (een broer van de Zwijger) die meestal onderbevelhebbers waren in de legers van Maurits en Frederik Hendrik. Een bijzondere verhouding had de prins van Oranje onderhouden met de Friese stadhouder Ernst Casimir. Deze had hem ingewijd in het rosse soldatenleven, het bezoek aan de hoeren van de legertros en aan de bordelen. De moeder van de prins had hem dit wel zeer kwalijk genomen, maar het paste wel in het "kultuurpatroon" van de militairen. Later kreeg Frederik Hendrik toch ook grieven tegen Ernst Casimir. Deze ging hem namelijk verwijten dat hij niet rechtzinnig genoeg was in de calvinistische leer. Aan seksuele uitpattingen met geslachtsziekten mocht een soldaat zich wel overgeven, maar hij moest de juiste God aanbidden om zijn ziel te redden. En Frederik Hendrik scheen te "rekkelijk" in de leer. Nu had dit wel redenen, want de prins wilde zuidelijke gewesten veroveren, waar hij de katholieken vrijheid van hun geloof wilde toestaan om hen aan zijn zijde te krijgen. Maar het wroeten van Ernst Casimir tegen zijn hoge verwant maakte de prins woedend en hij eiste verontschuldigingen. Nu sneuvelde in 1632 deze Friese konkurrent, onbeweend door de prins, die echter nog geen kans kreeg hem in Leeuwarden op te volgen. Daar - en in Gronin-

gen - werd de zoon van de dode, Hendrik Casimir, stadhouder. Frederik Hendrik betreurde dat: hij sprak van "een scheur in zijn mantel", daar in het noorden, dat hij niet genoeg kon beheersen. Een tweede kans om dat gebrek te repareren deed zich voor in 1640, toen ook Hendrik Casimir sneuvelde. Bliksemsnel maakte de prins zich meester van het stadhouderschap van Groningen. Maar even snel reageerden de Friezen, om hem die positie te onthouden in Leeuwarden. Ze benoemden er tot hun provinciale stadhouder de broer van de overledene, Willem Frederik. Die moest echter een beetje beven voor de toorn van de prins. De Friese tak had ook een paleisje op de Vijverberg in Den Haag, maar Willem Frederik durfde zich enige jaren nauwelijks te vertonen aan het hof van de prins. En de familie-relaties bleven koel. Dit was wel van betekenis. De oudste dochter van Frederik Hendrik, Louise Henriëtte, trouwde in 1646 de keurvorst van Brandenburg, een hoge eer. Die keurvorsten zouden in 1701 koningen van Pruisen worden genoemd. En Frederik Hendrik had een testament gemaakt, waarin hij - mocht eens een manlijke nakomeling ontbreken - de nazaten van Louise Henriëtte aanwees als erfgenamen van zijn bezittingen en titels. Die zouden dus aan de Brandenburgers, of wel: de Pruisen komen. Hij liet de Friese stadhouders er vrijwel buiten. In 1647 stierf Frederik Hendrik, maar deze poets had hij de Friese zijtak toch gebakken.

Op een geraffineerde manier nam, van Leeuwarden uit, graaf Willem Frederik echter wraak. De opvolger van Frederik Hendrik, diens zoon Willem II, stierf al in 1650. De meeste provincies wensten geen stadhouder meer. Maar Friesland handhaafde natuurlijk zijn eigen graaf van Nassau, en die werd zelfs in Groningen stadhouder. En daarop volgde het voorlopige sluitstuk: Willem Frederik huwde in 1652 de tweede nog in leven zijnde dochter van Frederik Hendrik en Amalia van Solms. Dat was Albertine Agnes. Zo was deze Friese graaf nota bene nog de schoonzoon geworden van Amalia van Solms en (posthuum) van Frederik Hendrik. Zijn nazaten zouden daarom aanspraak maken op een deel

van de erfenis van Frederik Hendrik, als konkurrenten van de Pruisen. Ze zouden in de achttiende eeuw zodanig naar voren dringen, dat ze de plaats van de Oranje's konden innemen, zich zelfs de titel van prinsen van Oranje eigen maakten. En deze zijtak leverde tenslotte in de negentiende eeuw...de koningen der Nederlanden! Een zeer verlate zoete wraak op Frederik Hendrik.

Toen Frederik Hendrik in 1625 zijn halfbroer Maurits was opgevolgd was de financiële conjunctuur hem gunstig, hoewel de armoede onder de bevolking vaak onrustbarend was. Niet zelden moest een kwart van de arbeidersgezinnen leven van de bedeling. De kapitaalvorming van de regenten echter nam in hoge mate toe en zo kwam er meer geld beschikbaar voor de oorlogvoering. Deze geschiedde ten dele door de Oost-Indische en de West-Indische Compagnieën, die zich soevereine rechten hadden toegekend inzake het beheren van hun eigen veroverde gebieden. Nadat in 1628 de vlootvoogd Piet Hein (van de West-Indische Compagnie) een Spaanse zilvervloot had gekaapt kwam er nog meer geld vrij. Vandaar dat Frederik Hendrik toestemming kreeg te pogen, Noord-Brabant en Limburg te veroveren, als "bufferlanden" ter bescherming van de Zeven Provinciën. In 1629 kon de prins 's Hertogenbosch innemen, na een moeilijk beleg. En in 1632 volgden Venlo, Roermond en Maastricht. Drie jaar later sloot de republiek een militair verbond met Frankrijk tegen de Habsburgers en ze werd aldus actief partij in de gekompliceerde Dertigjarige Oorlog. Toen deze in 1648 eindigde was de republiek daarbij dus direkt betrokken. Frederik Hendrik was al overleden, maar de vrede verleende aan zijn Huis des te meer glans. De republiek werd erkend als onafhankelijke staat, los van de Spaanse Habsburgers en van Duitsland. De veroveringen in overzeese gebieden en in Brabant en Limburg werden gewettigd. Van betekenis was dat de Schelde gesloten bleef en Antwerpen dus zeer benadeeld. Het Huis van Oranje zou de beschikking krijgen over de bezittingen, die aan de Zwijger hadden toebehoord buiten het gebied van de republiek. Een concessie betekende het feit dat Maastricht, waarvan de vesting onder kontro-

le bleef van de Staten, als gewest een "condominium" werd, bestuurd door de Staten en het bisdom van Luik. Daar bestond dus gelijke vrijheid voor protestantisme en katholicisme. Maar de vrede scheen de glorie van Oranje te bevestigen.

Een mishukte staatsgreep

Onder het stadhouderschap van Frederik Hendrik, al door zijn geboorte Fransgezind, en begerig in de internationale politiek van de republiek een grote rol te spelen, kreeg Den Haag een hofhouding, zij het met bescheiden paleizen. Een bron van kennis over deze periode zijn de gedenkschriften van Alexander van der Capellen, lid van de Staten-Generaal, geen vijand van de Oranje's maar wel uitermate kritisch gezind. (In 1777 zijn deze memoires uitgegeven, stellig niet ten ongerieve van de anti-orangistische patriotten). Deze regent nu klaagde in 1630: "We vervallen geheel tot slavernij. De prins beschikt over alles naar welgevallen, alles wordt hem oververteld". De echtgenote van de prins, Amalia, ontving buitenlandse gezanten en vorsten in haar brabbeltaaltje, en ze ontving vele gouden kostbaarheden, meubelen, Chinees lakwerk, paarden, diamanten, voorwerpen van amber, agaat en kristal.

In deze omgeving nu was de enige overlevende zoon van Frederik en Amalia geboren, Willem II. De begeerte om te behoren tot de upper-ten van Europa had niet alleen geleid tot het huwelijk van Louise Henriëtte met de keurvorst van Brandenburg. Nog belangrijker was het dat zoon Willem kon worden verbonden met een Engelse prinses, Mary Stuart, een voor de Oranje's wellicht prettige, maar aan de Staten onwelgevallige verbintenis. Men vergete niet dat Engeland in die tijd de grote maritieme mededinger was van de republiek, en niet - zoals Frankrijk dat kon zijn - een eventuele bondgenoot die op het kontinent de republiek beschermen kon, althans toen nog niet. In het voorjaar van 1641 ging prins Willem, nog slechts vijftien jaar oud, naar Londen om er in

de echt te worden verbonden met een tienjarige bruid. Het was toen gewoonte dat de hofhouding paradeerde langs het huwelijksbed voordat de ontmaagding plaats zou vinden. Op het bed zaten ook ditmaal bruid en bruidegom, zoals immer tot hilariteit van de passanten. Maar de voltrekking van het huwelijk moest nog wel enige jaren op zich laten wachten, en de bruid was gehuld in een nachthemd, dat van onderen was dichtgenaaid.

Met de vader van de bruid ging het echter bergafwaarts. Deze Karel I was weldra in een ernstig konflikt met zijn onderdanen gewikkeld, waarbij hij werd gesteund door Frederik Hendrik, die zelfs klandestien de wapenmagazijnen van de republiek liet plunderen voor de schoonvader van zijn zoon. Het hielp weinig want Karel I werd in 1649 onthoofd, waarna Engeland tijdelijk een republiek werd. Maar de verbintenis van het Huis van Oranje met de Stuart-dynastie, zo uitvoerig en kritisch beschreven door professor Geyl, heeft geleid tot het feit dat de Nederlandse Oranjepartij, op sleptouw genomen door de Stuarts, later landverraderlijke agitaties heeft gevoerd tegen Johan de Witt. Deze had te maken met twee oorlogen met Engeland, van 1652-54 en 1665-67, waarbij de partij der Oranje's in feite pro-Engels was, met name nadat in Engeland in 1660 Karel II op de troon was gekomen, de broer van Mary Stuart.

Men moet zich wel afvragen hoe Frederik Hendrik, zeer betrokken bij de pro-Franse politiek van 1635, uit dynastieke overwegingen in 1641 ijverde voor een verbintenis met het Britse Huis Stuart. Waarschijnlijk heeft de prins alleen gestreefd naar verhoging van zijn aanzien onder de vorstenhuizen. Dit alles was zuiver dynastieke politiek.

Nadat hij in 1647 was opgevolgd door zijn zoon Willem II had deze zich vertrouwd gemaakt met de gedachte dat hij in feite soeverein was en de republiek kon onderwerpen aan de luimen en de willekeur van de dynastie. (Het verdient de aandacht dat altijd de Nassau's hebben gemeend, eigenmachtig hun wil te kunnen opleggen aan het volk, tot aan de onpopulaire huwelijken toe van Juliana en Beatrix in de twintigste eeuw).

Toen Willem II, geboren in 1626, als stadhouder was geïnstalleerd in 1647, en zijn bruid nog slechts zestien jaar was, had hij de sexuele geneugten naar de trant van zijn geslacht reeds ruimschoots genoten in de armen van matressen en prostituees. Hij was weinig bespraakt, stotterde en stamelde, was echter resoluut inzake de ontrouw jegens zijn jonge vrouw. En hij wilde heersen. Zijn moeder, Amalia, had genoeg steekpenningen ontvangen om de vrede van Munster te bejubelen. Maar Willem, die evenveel krijgsroem had willen verzamelen als Maurits en zijn vader, betreurde ten zeerste dat die vrede gesloten was. En hij poseerde behalve als een vrouwenverleider, als een Don Juan en krijgsman. Als zodanig besloot hij in 1650 achttien steden te bezoeken en aan zijn wil te onderwerpen, welk initiatief zou worden bekroond met de naam van "Grote Bezending". Enkele steden voorvoelden wat er gaande was, zoals Delft en Haarlem, die hun poorten voor hem sloten. Amsterdam, geheel afkerig van hervatting van de oorlog terwille van de pretenties van een Oranje, onderstreepte dat een groot deel van de troepen moest worden afgedankt. Op 30 juli 1650 sloeg toen Willem toe. Hij liet zes leden van de Staten van Holland, onder andere Jacob de Witt, de vader van Johan en Cornelis, arresteren. Tegelijk zond hij een legertje naar Amsterdam om dit te bezetten. Maar de vroedschap van Amsterdam was tijdig gewaarschuwd, want de militaire voorbereidselen van de stadhouder, op de Veluwe en in het Gooi, waren niet onopgemerkt gebleven. En Amsterdam sloot niet alleen haar poorten, de stad nam ook doeltreffende maatregelen om het omliggende gebied onder water te zetten. De prins, pas vierentwintig jaar oud, genoot later nog de genoegdoening dat de weerstand biedende regenten van de stad bereid waren hun ambten prijs te geven bij wijze van boetedoening. Maar dat nam niet weg dat de prins bot had gevangen.

Wat zou er verder gebeuren? Willem bleef manipuleren om te proberen de oorlog tegen Spanje te hervatten teneinde de Zuidelijke Nederlanden te kunnen veroveren. De raadspensionaris Jacob Cats vreesde dat de prins zelfs in staat zou zijn, de vrede te schenden. Willem

heeft de Fransen willen overhalen, met hem in Zuid-Nederland ten strijde te trekken tegen de Spanjaarden, en dat hij konkelde met Mazarin staat wel vast. Maar de prins kreeg de pokken en overleed nog onverwacht in november 1650. Een week na zijn dood baarde Mary Stuart een zoon, de latere Willem III. Het was denkbaar geweest dat onder haar regentschap deze zoon verheven zou zijn tot stadhouder. Maar geen enkele der provinciale staten dacht daaraan. Friesland en Groningen hadden hun eigen stadhouder (uit Leeuwarden) maar voor de overige provinciën begon een stadhouderloos tijdperk van ruim twintig jaar. Voorlopig had men van de Oranje's genoeg. In Amsterdam was een dokument opgesteld dat veel bijval vond. Het hield in, dat de Unie (der Zeven Provinciën) met de vrede haar doel had verwerkelijkt; dat de functie van kapitein-generaal (titel van de stadhouder) op de oorlog was gefundeerd en nu als opgeheven kon worden beschouwd; dat men in tijd van vrede geen stadhouder nodig had; en dat de steden zonder inmenging wel hun eigen magistratuur konden kiezen. De regenten verklaarden zich opnieuw en duidelijk soeverein. Op datzelfde ogenblik kwamen er berichten dat de Franse koning Lodewijk XIV het prinsdom Oranje had laten bezetten, omdat de bevolking zou zijn opgestaan tegen buitenlandse (Nederlandse) voogdij. In Parijs liep men dus ook niet over van genegenheid voor de Oranje's, ondanks de vroegere vriendschap. Het Huis van Oranje-Nassau zou zich nu begrijpelijkerwijze nog meer richten op Engeland in de hoop dat de Stuarts daar zouden worden hersteld, wat in 1660 inderdaad gebeurde.

De laatste prins van Oranje

Dat het karakter van min of meer vorstelijke personen wordt verminkt is begrijpelijk: hun positie brengt dat mee. De jonge Willem was voorbestemd een neurotikus te worden. Hij werd opgevoed door een zeer rankuneuze Engelse moeder, die in de burgerlijke republiek vond dat haar rechten en aanspraken werden verkracht, en dat

haar zoontje een schandelijke behandeling onderging. Zijn Duitse grootmoeder, eierzuchtig en hebzuchtig bij uitstek, was doorkneed in intriges en beschouwde het kind als een objekt om nog hoger-op te komen. Voor de Engelsen had Willem - in de vrouwelijke lijn - rechten op de troon, maar geen aanspraken op macht. De Nederlanders vreesden echter dat die macht veel te groot zou worden. De eierzucht was in de knaap al jong opgewekt, en het werd hem vergeven dat hij driftig, aanmatigend en machtsbegerig was. Hij was een bleke jongen met felle ogen, een ietwat gebogen rug, een smalle maar grote neus en altijd ziekelijk. Hoestbuien, astma en bronchitis maakten van hem een ongeduldig, wrokkend en ongemakkelijk mens. Dat hij sexuele verlangens had kon men bewijzen, de bisexuele tendensen waren onmiskenbaar: hij heeft matrassen gehad en jonge mannen bemind. Maar hij werd ontzien zoals men toen - en thans - ongewone gedragingen verontschuldigde van lieden, die zich beroepen kunnen op een "illustere stamboom". In de Nederlanden leerde hij de invloed haten van kooplieden en administrateurs, wier ouders ambachtslieden waren geweest. In Engeland was door zijn moeder en haar verwanten de macht van het parlement als uitermate gevaarlijk ondervonden. Misschien hadden de Nederlanden zich nog kunnen ontwikkelen tot een burgerlijke democratie. Maar zulk een evolutie lag geenszins in de lijn van de Oranje's, die steeds duidelijker afgingen op een absoluut koningschap.

Groot waren de moeilijkheden, omdat reeds zeer spoedig in 1652, een zeeoorlog uitbrak tussen de republiek en Engeland. En aan welke zijde stond dan Mary Stuart? In 1660 kwam haar broer op de Engelse troon. In de tweede oorlog tussen de twee landen, van 1665 tot 1667, waren er lieden uit de omgeving van Willem (toen vijftien jaar oud, maar vroegrijp) die heulden met de Britten, en van ritmeester Buat kon men dat bewijzen, zodat hij wegens landverraad werd terechtgesteld. De staten namen toen de opvoeding van Willem in eigen hand, ze zuiverden het hof en (in 1666) wezen de prins van Oranje aan als "kind van staat". Onder leiding van Johan

de Wit werd het hof onderworpen aan de belangen van de republiek. Een stadhouder als Willem II, die geneigd was geweest een staatsgreep te plegen, wensten de regenten niet meer. Militaire functies zouden aan Willem nog wel toegekend kunnen worden. De calvinistische predikanten, meestal in onmin met lust- en weelde-lievende rekkelijke regenten, mobiliseerden echter het analfabete volk voor de prins. De Staten stonden toe dat hij werd benoemd tot "eerste edele van Zeeland", krachtens een traditie van de Nassau's. Maar geschadwd werd hij wel. Zijn oom Karel II zat op de Britse troon, en in hoeverre zou Willem vatbaar zijn voor inblazingen van die kant? Die oom bleek later in het geheim een verdrag met Frankrijk te hebben gesloten, waarin hij toezegde Lodewijk XIV te zullen steunen tegen de republiek. In 1672 barstte de bom. Toen de republiek werd aangevallen en volksmassa's in paniek raakten bevorderden de predikanten en een aantal edelen de verheffing van de prins tot opperbevelhebber, kapitein-generaal. In de zomer begon de Franse opmars van de Rijnstreek uit. De prins trok zijn troepen zo ver terug dat men hem in republikeinse kringen van verraad verdacht. De onrust werd echter zo groot, dat daartegenover het "volk" eiste dat de prins ook stadhouder zou worden. Hij werd het. Zijn onderhandelingen met zijn oom, de koning van Engeland, zijn hoogst bedenkelijk geweest, maar de staten hebben nog bijtijds kunnen ingrijpen, zodat het buitenlandse beleid niet geheel in handen werd gelaten van de prins. De verwarring was echter vreselijk toegenomen, nadat in augustus de gebroeders de Witt op barbaarse wijze waren vermoord, met medeweten of verantwoordelijkheid van Willem en zijn Oranje-partij. Overal werd "de wet verzet". De nieuwe raadspensionaris (vergelijkbaar met een eerste minister, die ook het buitenlandse beleid controleert) was Fagel en hij kon zich niet verzetten tegen de benoemingen van talloze funktionarissen, die agenten of zelfs officieren waren in dienst van de stadhouder. De macht van de krijgsraden werd niet alleen ingezet om militair wangedrag te straffen, maar ook om politieke tegenstanders te treffen. In 1674 slaagde men er in te be-

reiken, dat de Engelsen zich uit de oorlog terugtrokken. Maar dat was niet om de mooie ogen van de prins. Zijn Britse oom werd door het parlement gedwongen te voorkomen, dat de republiek der Nederlanden zou worden vernietigd door de Fransen. Toen reeds begon men in Londen te denken aan de "balance of power", die ver-eiste dat men niet mocht toelaten, dat de sterkste land-mogendheid - in dit geval Frankrijk - de Lage Landen in handen kreeg. Die moesten, gelegen tegenover Engeland, zelfstandig blijven. In 1678 werd zelfs door de republiek een verbond met Engeland gesloten, om zulk een doel te dienen. Tien jaar later, toen Willem III ook koning van Engeland werd, was deze theorie gerijpt: Engeland en Nederland zouden samen de voet moeten dwars zetten aan het Franse streven naar expansie. Voor de banden tussen Oranje en Stuart was een aanvaardbare rechtvaardiging gevonden. Wel opponeerde met name Amsterdam tegen twee zware lasten: de vrijwel koninklijke aanspra-ken van Willem in het binnenland, en de zware finan-ciële lasten van de buitenlandse politiek. Maar Willem stond na 1674 al sterk genoeg, om zich als een soort soe-verein te laten gelden in de republiek. In 1677 volgde de klap op de vuurpijl: hij huwde (zoals zijn vader had ge-daan) een Britse prinses, een tweede Mary Stuart. Zij was de dochter van een broer van de Engelse koning, van Jacobus, hertog van York. Zowel Willem als Mary, door "banden des bloeds" verbonden, behoorden tot de Britse koninklijke familie.

Natuurlijk was Willem in de Nederlanden niet popu-lair, tenzij bij de kring van begunstigden en onwetende vrome massa's. Hij was het symbool van de Britse hege-monie, die na drie zee-oorlogen was gevestigd. De roem-ruchte Nederlandse overwinningen, die nog in de tweede oorlog waren behaald (de tocht naar Chattam van 1667 bijvoorbeeld) konden vergeten worden, ons buitenlands beleid zou meer en meer afhankelijk worden van Enge-land. En steeds meer golden de indringende bemoeienis-sen van de prins als die van een vreemde vorst. Bij de vrede van Nijmegen in 1678 (met de Fransen) was elke controle over het prinsdom Oranje verloren gegaan:

Lodewijk XIV heeft het daarna ingelijfd. Maar des te meer was Willem op Engeland georiënteerd. Daaruit vloeide voort dat hij in 1689 koning van Engeland werd.

Na zijn huwelijk (in 1677) met Mary Stuart was haar vader, Jacobus II, in 1685 koning geworden, tegen de zin van een groot deel van de adel en de Britse burgerij. Hij was katholiek geworden, en dat wekte al weerzin genoeg. Hij provoceerde te vaak het parlement. En - wat van veel betekenis was - hij voelde zich een bondgenoot van Frankrijk. Vandaar dat invloedrijke edellieden en rijke burgers konplotteerden om hem af te zetten. Hun plan was eenvoudig: hij moest worden opgevolgd door zijn dochter Mary, die protestants was, en die gehuwd was met een calvinistische prins. De staatsgreep is zeer duchtig voorbereid in Nederland, en ongewild heeft de republiek er veel voor moeten betalen. In ons land werd een aanzienlijke vloot gevormd, weinig geschikt om slag te leveren, maar opgebouwd om een invasieleger te transporteren. Ongehinderd voer deze vloot langs de Engelse zuidkust, zette daar een leger aan land, waarna Willem oprukte naar Londen. Wat later de "glorious revolution" werd genoemd was grotendeels een doorgestoken kaart. De prins zette door dat (als zijn vrouw koningin werd) hij de rang van koning moest hebben. Hij voelde zich het meest thuis bij bevriende calvinistische Schotten en voorts bij anglikanen, en antikatholiek was hij slechts om aan de strijd tegen Frankrijk een ideologische achtergrond te geven. Dat gelukte des te meer omdat Lodewijk XIV in 1685 door de opheffing van het Edict van Nantes de protestanten had gedwongen, zijn land te ontvluchten.

Overigens heeft met Willem het Ierse drama zijn bloedige karakter gekregen. De steun die Jacobus II in Ierland vond leidde tot de wrede tuchting en onteigening op grote schaal van het Ierse volk, door de troepen en edelen van Willem, zodat ook nu nog de anti-katholieken in Noord-Ierland zich "orangisten" noemen. Aan het hof en in het leger hebben tal van Nederlanders hoge posten bekleed, maar wel ten dienste van Groot-Britannië.

De staatsgreep in Engeland, kennelijk tegen Frankrijk gericht, had tot gevolg dat spanningen in de internationale politiek toenamen. In 1688 nog begon de tweede grote oorlog met Frankrijk, waarin de Nederlandse troepen en belangen nu echter ondergeschikt waren aan die van Engeland. Als opperbevelhebber was Willem, stadhouder-koning, onfortuinlijk. Bij de vrede van Rijswijk in 1697 heeft de republiek geenszins haar macht in de Zuidelijke Nederlanden kunnen uitbreiden. Frankrijk erkende Willem als koning van Engeland en formeel als prins (soeverein) van Oranje, zonder dat hij daar werkelijk gezag kon uitoefenen. Weldra kondigde zich een nieuwe grote oorlog aan, waarin Engeland (dat de republiek meesleepte) weer tegenover Frankrijk kwam te staan, ditmaal naar aanleiding van de troonsopvolging in Spanje. Maar in 1702 overleed Willem.

Partikuliere perikelen

Het huwelijk van Willem III met Mary Stuart bleef kinderloos. Hoewel de prins altijd ziek was en door artsen begeleid was hij niet impotent. In alle biografieën wordt vermeld dat hij een min of meer erkende maîtresse had, en dat niet alleen. Naast de officiële geschiedenisboekjes is het goed aandacht te schenken aan het werk van Henri en Barbara van der Zee: *Willem en Mary* (London, 1973, Den Haag 1975) met eerbied voor "royalty" geschreven, maar oprecht inzake persoonlijke details. Het was aan het Engelse hof (en niet alleen daar) gewoonte dat des avonds na de bruiloft jong-gehuwden in nachtkledij op hun bed gingen zitten en dan door een stoet van passerende hovelingen en diplomaten werden bekeken. Zo ook in 1677. Koning Karel sloot toen als laatste de bedgordijnen en zei tot Willem: "Vooruit neef, doe je werk". Een hofdame schreef echter later: "Ze zeggen dat Willem, toen hij naar bed ging, een wollen broek aan had. Toen Karel hem voorstelde die uit te trekken antwoordde hij dat zijn vrouw en hij lange tijd het leven met elkaar zouden delen en dat zij aan zijn gewoonten

zou moeten wennen". Erg hartstochtelijk klonk dat niet. Aan de financiën was meer aandacht besteed dan aan liefde. Willem zou de beloofde bruidschat echter slechts zeer ten dele ontvangen. Hij moest echter wel aan Mary een kist met juwelen schenken ter waarde van veertigduizend pond (een enorm fortuin in die dagen) en een jaargeld van twaalfduizend pond. (De kontrakten waren in het Frans gesteld, dat was de hoftaal der Oranje's). Mary schreide veel, toen ze naar Holland moest gaan en ook toen ze daar was, ze wekte de indruk ongelukkig te zijn, mede door een of twee miskramen, maar vooral toen bleek dat Willem sinds 1679 een verhouding onderhield met een van de hofdames, Elizabeth Villiers (Betty) waarbij Mary zich moest neerleggen. Aan roddels in de korrespondentie was geen gebrek. Betty was de schoonzuster van Bentinck, een der Nederlandse gunstelingen van Willem, en haar sexuele verbintenis met Willem bleef minstens vijftien jaar bestaan. Nadat Willem koning van Engeland was geworden, en na de campagne in Ierland, in de winter 1690-1691, was het duidelijk dat hij nog nauwelijks sexuele kontakten onderhield met Mary en des te meer met Betty. Ze was een keer zwanger van Willem, zo zei men, en hij overlaadde haar met geschenken, terwijl hij haar een bijna complete hofhouding ter beschikking stelde, en haar een aantal landgoederen gaf in Ierland. Later zorgde hij er voor dat Betty huwde met een generaal, die een van zijn gunstelingen was en die Willem had verheven in de adelstand, door hem de titel te bezorgen van graaf van Orkney. Toen verluide dat deze graaf een inkomen had van twaalfduizend pond en Betty van achtduizend pond (enorme bedragen) afgezien van hun steeds stijgende vermogens. Betty stierf pas in 1733, genoot van de eer de maitresse te zijn geweest van een koning en was bij alle grote plechtigheden aanwezig. In 1727 was ze nog minder knap dan ze ooit was geweest, en een jaloerse dame schreef van haar: "Ze toonde van achteren een mengsel van vet en rimpels, en van voren een zeer aanzienlijk uitsteeksel dat haar voorafging".

Intussen echter waren er ook steeds meer aanwijzin-

gen van homoseksuele relaties met jonge officieren en edellieden. Een der eersten, die zeer begunstigd werd en "kamerheer" werd was Arnold Joost van Keppel, in 1690 nog slechts twintig jaar oud, "een wat verwijfde, knappe jongen met scherpe, intelligente ogen". En deze Keppel heeft Hans Willem Bentinck, verheven tot graaf van Portland, kunnen verdringen als intieme vriend van Willem III. Sinds 1664 was deze Bentinck, aan het hof gekomen als page, een boezemvriend geweest van de prins, en hij veroorzaakte heftige scènes toen hij door Keppel werd verdrongen. Als derde gunsteling werd de jonge graaf van Romney genoemd, geboren als Henry Sidney.

Nadat in 1694 koningin Mary was overleden steeg de belangstelling van Willem voor manlijke vrienden. De graaf van Orkney, die er toe bewogen werd om de maîtresse van de koning (Betty) te trouwen, was al ongewoon door Willem begunstigd. Over Keppel verneemt men steeds meer. Hij was kennelijk bisexueel, want hij had een maîtresse aan wie hij driehonderd pond per jaar betaalde. Maar hij wordt beschreven als "de onafscheidelijke metgezel van de koning bij elke verstrooiing en ieder vermaak, aan wie tenslotte zaken van het grootste belang werden toevertrouwd". Hij was "knap van uiterlijk, open en vrij in zijn konversatie en zeer duur in zijn levenswijze". Een Venetiaanse ambassadeur berichtte in 1696 over Keppel: "Zijne majesteit beziet hem met genoegen, alsof hij een tere plant is die hij persoonlijk wil opkweken in de hoop dat hij vrucht zal dragen... Tot nu toe heeft de liefde van de koning alleen hem al een prachtig vooruitzicht geopend op sukses". In 1697 werd de vriend verheven tot graaf van Albemarle, en dus tot lid van het Hogerhuis. Om Bentinck (Portland) niet te zeer te ontstemmen werd deze bevorderd tot ridder van de Kouseband, een zeer hoge eer. Maar Portland (door Willem tot de rijkste man van Engeland gemaakt) besloot toch zijn positie aan het hof op te geven. "De genegenheid die uwe majesteit toont voor een jonge man en de wijze, waarop u zijn vrijheden en onbeschaamdheden schijnt te dulden doen de wereld dingen zeggen, die ik

me schaam te moeten aanhoren". In de Franse correspondentie wordt homosexualiteit onder andere door Portland aangeduid met "ces sanglantes choses". Maar een hofdame, die als roddelaarster stond aangeschreven, meende dat deze "débauche", deze "onnatuurlijke afwijking", volkomen normaal was in Londen. Natuurlijk beweren de meeste auteurs dat niet vast stond, dat deze vriendschappen homosexueel van aard waren, maar al in 1683 had Huygens geschreven dat in Holland de prins in zijn privé-vertrekken vele en langdurige bezoeken ontving van een knappe, jonge cavalerie-officier, ritmeester van Dorp. In Engeland waren de toespelingen sinds 1696 tot in de blijspelen toe, overrompend. En Jonathan Swift, een vriend van Betty Villiers, schreef over de koning: "Hij was van twee soorten, manlijk en vrouwelijk; in de eerstgenoemde was hij noch voorzichtig, noch diskreet". Wat Keppel (Albemarle) aangaat, deze bleef hem vergezellen. In 1699 ging hij bijvoorbeeld met de koning op jacht in Het Loo en hij "pronkte met acht paarden en een vergulde koets".

Afgezien van de problemen met zijn gunstelingen had Willem nog andere zorgen. Opvolgster op de Engelse troon zou zijn schoonzuster zijn, Anne. Door de dood van haar zoontje in 1700 had zij echter zelf geen nakomelingen. Willem regelde nog de opvolging in diër voege dat na haar dood (en dat zou in 1714 zijn) een vorst uit het Huis van Hannover, die in vrouwelijke linie afstamde van de Stuarts, de Engelse troon zou bestijgen. Zijn lutherse godsdienst toonde genoeg overeenkomst met de anglikaanse religie en hij zou - zo verwachtte men - geen dienaar worden van Franse belangen.

Wat de opvolging betreft in Nederland was het probleem veel groter. De prins kon hier de Staten tot niets verplichten. Wel pleitte hij er bij de Staten-Generaal voor, dat deze de stadhouder van Friesland, Johan Willem Friso, tot stadhouder en opperbevelhebber zouden benoemen van alle provinciën. Maar de Staten van Holland voelden daar niets voor en daardoor was het plan van de baan. De Britse auteur C.M. Davies, in zijn *History of Holland* (London, 1841-1844) be-

riep zich op behoorlijke bronnen om te konkluderen dat Willem het aan de Staten overliet na zijn dood een beslissing te nemen, maar hij achtte het "heilzaam voor de staat" als J.W. Friso zijn opvolger zou worden. Wel maakte hij een testament, waarin hij een deel van zijn bezittingen, met name in de Nederlanden, aan Friso vermaakte. Maar de Staten-Generaal, die de wilsbeschikking hadden moeten uitvoeren, achtten deze onwettig, omdat ze in strijd was met het testament van Frederik Hendrik, dat wilde dat de nakomelingen van Louise Henriëtte de enige erfgenamen zouden zijn. Vandaar dat bij de dood van Willem III graaf Friso slechts stadhouder was van Friesland en Groningen, en dat voor het overige een nieuw stadhouderloos tijdperk intrad. De koning van Pruisen werd de eigenaar van de paleizen, landgoederen en andere bezittingen van Willem, en als nakomeling van Louise Henriëtte, en dus van Frederik Hendrik, ook prins van Oranje. Er waren geen banden meer tussen de republiek en het "stamhuis" van Oranje. De laatste daden van de laatste Oranje uit onze geschiedenis hadden het voortbestaan gegolden van de E n g e l s e monarchie en het voortduren van de Britse hegemonie over de wereldzeeën. In binnenlandse aangelegenheden was hij een dwingeland geweest, van wie men zonder verdriet afscheid nam, een vreemdeling die was voortgegaan overal "de wet te verzetten". In onze vaderlandse historie scheen het hoofdstuk "Oranje en Nederland" te zijn afgesloten.

DE FRIESE NASSAU'S

Een treurig graafje

De beslissingen van de Staten-Generaal van 1702 zijn niet alleen doorgevoerd in de Zeven Provinciën, maar tevens internationaal erkend. Dat geschiedde in de nieuwe Europese oorlog aanvankelijk alleen door de bondgenoten: de Britten, de Pruisen, de Oostenrijkers en kleinere gealliëerden. Maar bij de uiteindelijke vredesverdragen, te beginnen met dat van Utrecht in 1713, werd ook door Frankrijk en Spanje nadrukkelijk erkend, dat de koning van Pruisen de erfgenaam was van Willem III, met recht op de titel van prins van Oranje, een titel die de Hohenzollern dan ook tot het einde toe hebben behouden. Aangezien echter het prinsdom zelf in Frans bezit bleef ontving de Pruisische koning daarvoor een schadeloosstelling uit het gebied van de Zuidelijke Nederlanden, namelijk Opper-Gelder. Toen later de Friese Nassau's zich de titel prins van Oranje gingen aanmatigen, werd daartegen vaak geprotesteerd. Men vindt als bewijs daarvan o.a. het protest genoemd van Choiseul, de machtige Franse staatsman uit het midden van de achttiende eeuw, beschreven in werken van Boutry (1895) en Bourguet (1906 en 1907). Hij had toen trouwens ook een beroep kunnen doen op de Staten-Generaal, die het eveneens ongepast vonden, dat men in Leeuwarden steeds minder sprak van een "graaf van Nassau" en steeds meer van een "prins van Oranje", die daar zou zetelen. De Pruisische dynastie maakte er weinig werk meer van nadat de kleinzoon van J.W. Friso in 1767 was getrouwd met Wilhelmina van Pruisen. De betwiste titel bleef toen, om zo te zeggen, in de familie. De prinses bracht de waardigheid mee.

Er was toen al veel gebeurd rond dit probleem. Zodra de Friese Nassau's waren uitgesloten van de erfenis van Willem III begonnen ze te procederen op grond van het testament van deze laatste Oranje. Johan Willem Friso, in die wilsbeschikking als erfgenaam genoemd, trok het

zwaard tegen de Staten-Generaal en de koning van Pruisen. Een reeks van ingewikkelde processen volgde en duurde dertig jaar. In die tijd verdronk (in 1711) Friso en werd hij opgevolgd door zijn zoontje, dat bij de dood van zijn vader overigens nog geboren moest worden. Dit kind was "erfstadhouder" van Friesland, werd als zodanig ook benoemd in Groningen en Gelderland (1718 en 1722) om dan in 1747 als Willem IV stadhouder te worden van alle provinciën. Hij stond onder de voogdij van zijn moeder, een Duitse gravin, en van andere Duitse verwanten. Hij was enigszins mismaakt geboren, had een duidelijke bochel, en was ook anderzijds geen aantrekkelijke partij voor een jonge vrouw. Maar men rekende er op, dat hem toch minstens een deel zou toevallen van de nalatenschap van Willem III, waarvan de jaarlijkse opbrengst minstens een half miljoen gulden was, een voor die tijd onvoorstelbaar hoog bedrag. Zijn moeder, de vermaarde "Marijke Meu", liet hem een zo goed mogelijke opleiding geven, niet alleen wat talenkennis aangaat maar ook inzake de historische kennis waaraan hij behoefte kon hebben. Op achttienjarige leeftijd begon Willem zijn functies zelf waar te nemen, in 1729 dus, kort voordat een akkoord zou worden bereikt met de Pruisische dynastie. Dit verdrag van 1732 liep uit op een deling van de bezittingen van Willem III, waardoor de Friese tak onverwacht grote belangen verwierf in de gehele republiek. En al behield dan de Pruisische koning nog vele van de eigendommen en inkomsten van de koning-stadhouder, de jonge Willem (weldra de Vierde genoemd) was een rijk man geworden.

De begeerte om ook internationaal te gelden als opvolger van Willem III leidde er toe, dat de Friese (eigenlijk Duitse) familie een bruid zocht in Engeland. Het geluk diende haar. De verhoudingen aan "het hof van Hannover" in Londen waren nauwelijks te beschrijven wat domheid, ruwheid, korruptie en kuiperij aangaat. Een dochter van koning George II wilde er wel uit en huwen met Willem. Ze was gewaarschuwd dat de Friese prins een "mismaakte, gebochelde dwerg" was, maar de prinses moet toen hebben gezegd: "Ik zal hem trouwen, al

ziet hij er uit als een aap". De Britse ambassadeur in ons land had het beeld van Willem IV wat opgevijzeld: "Hij heeft een goed, knap gezicht, zijn gestalte is niet zo gunstig als men zou wensen, maar ook weer niet zo lelijk als ik gehoord had". In 1734 werd het huwelijk voltrokken, en men vindt er een uitnemend verslag van in een essay van de hand van professor Th. Jorissen (Historische bladen, derde druk 1892) getiteld "H e t o u d e r l i j k h u i s v a n A n n a v a n H a n n o v e r". Het is van een oprechtheid, die menige latere historicus zou hebben gesierd. De pseudo-prins kwam uit Leeuwarden naar Londen, om daar in de echt te worden verbonden met Anna. In de kerk van de Hollandse gemeente echter werd hij getroffen door een toeval. Hij bleef lang ziek. Eindelijk, in maart 1734 was hij in staat, in het huwelijk te treden. De koningin gedroeg zich, alsof haar dochter naar het altaar werd gevoerd om er als een tweede Ifigenia geofferd te worden. In de nacht na het bruiloftsmaal, vond de traditionele plechtigheid plaats: in nachtkledij zaten de jonggehuwden op hun staatsiebed, terwijl de stoet van hovelingen en diplomaten voorbij trok. De bruidegom wekte hilariteit. De bruid was gelukkig ook niet schoon, want ze had de pokken gehad, waarvan de sporen nog ruimschoots zichtbaar waren en ze werd al vettig. Niettemin: de moeder van de prinses, koningin Caroline was de volgende ochtend nog niet bekomen van de schrik bij het aanzien van de bruidegom: "een monster, dat naar bed ging met mijn dochter; ik dacht dat ik flauw viel". Men sprak weldra van de "Dutch baboon". En hij werd de stamvader van de koningen van Nederland!

De vraag, die moest rijzen was, of deze Willem wel in staat zou zijn kinderen te verwekken. Prinses Anna heeft zich kennelijk meer bekommerd om de mogelijkheid, een gehaat Brits hof te verlaten, dan om haar sexuele leven met de "prins". Nu heeft ze in totaal vijf kinderen ter wereld gebracht, van wie twee doodgeboren dochters en een zeer vroeg overleden meisje. In leven bleven haar dochter Carolina (1743-1788) die huwde met een van de vele Nassau's, die als generaal in Staatse dienst waren;

en een zoon, Willem (1748-1806) die in onze geschiedenis aangeduid zou worden als Willem V. Hij was niet mismaakt en geen imbeciel. De vraag moest natuurlijk opkomen, of Willem IV wel de natuurlijke vader van deze kinderen was. In wezen is het probleem van weinig betekenis, want vaderschap is een juridisch begrip. Tal van kinderen dragen de naam van een vader, die hen niet heeft verwekt. Maar als men een vorstelijke familie min of meer heilig verklaart en daaraan allerlei "christelijke deugden" toekent, haar zelfs ten voorbeeld stelt aan het volk, wordt het probleem pikant. Het is de verdienste van de vrijdenker en ex-priester Jos van Veen geweest, dat hij in zijn boek *De Carrière der zeven Oranje's* (Zandvoort, omstreeks 1930) uitsluitend gewijd aan de stadhouders, heeft gewezen op de waarschijnlijkheid, dat de natuurlijke vader van Willem V een Friese jonker is geweest, Sirtema van Grovestins. Men ontmoet deze naam voortdurend als een adellijke tak, die nauw verbonden blijft met de dynastie der Oranje's. Over Willem V schrijft Dr. G.J. Schutte in *Nassau en Oranje* (Alphen, 1979) "Als vierjarig jongetje liep hij reeds, getooid met sjerp, ringkraag en sponton (piek) aan de hand van baron Grovestins als "kommandant" voor de Haagse schutterij uit". Hij zou dan vergezeld zijn geweest van zijn werkelijke vader.

De bewijzen, die Jos van Veen in zijn boek aanvoert zijn niet definitief: hoe zou dat kunnen zijn? In het algemeen kan overspel niet worden bewezen, en zeker niet in het geval van prinses Anna. In zijn boek heeft de auteur zich meestal gehouden aan de geschiedschrijving van deskundigen als Japikse, Fruin, Colenbrander, Nijhoff, de medewerkers aan de bundels "Je maintiendrai" (1905) terwijl hij professor Geyl, die veel over de stadhouders heeft onthuld, nog niet noemt. Zeer veel van hetgeen deze erkende historici hebben geschreven is bij "het volk" overigens onbekend gebleven. Maar Jos van Veen heeft er een studie aan toegevoegd over allerlei partikuliere memoires uit de tijd van Willem IV. Ze zijn onder andere van baron Carel Frederik Sirtema van Grovestins (1791-1874) een kleinzoon van Douwe, de

huisvriend van Willem IV en Anna. Deze memoires zijn in het Frans geschreven en gedrukt en in 1857 en 1869 te Parijs uitgegeven. Dan zijn er de gedenkschriften van Gisbert Jan van Hardenbroek, in Amsterdam uitgegeven in 1901. En natuurlijk een aantal pamfletten.

"Volgens berichten uit die tijd waren de functies van de opperstalmeester Douwe Sirtema van Grovestins tweevoudig. Willem IV was impotent en prinses Anna had, om zich schadeloos te stellen, haar gunsten aan de stalmeester-generaal toegestaan. Die berichten zeggen dat deze de vader was van de zoon van de prinses van Oranje die later Willem V is geworden, en dat de gelijkenis met Grovestins zo treffend was, dat men niet behoefde te vragen, wie hem ten leven had gewekt". Grovestins had de rang van generaal en genoot onvoorstelbare financiële voordelen, zoals eens de gunstelingen van Willem III. Er waren ook gevallen, dat de prinses en haar minnaar het geld deelden, dat zij onttrokken aan openbare fondsen. Na de dood van Willem IV in 1751 had Grovestins het rijk alleen aan het hof, dat in 1747 naar Den Haag was verplaatst. Elke ochtend kwam hij in de vertrekken der prinses en bleef een of anderhalf uur bij haar. Na het overlijden van Anna in 1759 handhaafde hij zich nog door te zeggen, dat hij een geschrift op zak had waaruit zou blijken dat haar kinderen, de jonge prins en prinses (waarschijnlijk dus zijn eigen kinderen) zich niet van hem konden ontdoen. Maar dat duurde toch niet zo lang als hij had gewenst. Want de nieuwe voogd Hertog Lodewijk van Brunswijk heeft hem tenslotte, door hem te dreigen met een vervolging wegens wangedrag, van het hof weten te verwijderen, overigens met behoud van zijn generaalstraktement. Koning Willem I verhief in het jaar 1822 alle afstammelingen van Douwe in de adelstand der baronnen. Mocht het waarschijnlijke waar zijn, en mocht Douwe de werkelijke vader zijn geweest van Willem V, dan stammen de latere koningen en koninginnen - in de vrouwelijke linie nazaten van Frederik Hendrik, de Britse koning George II en allerlei Duitse vorsten - in manlijke lijn biologisch niet eens af van een Nassau, maar van een Friese jonker. Herhaald worde echter dat dit

juridisch generlei betekenis heeft.

De laatste stadhouder

Toen in 1747 de stadhouder van Friesland en Groningen deze functie verwierf in alle provincies was dit het gevolg van grote onrust onder het volk. Er was een diepe economische crisis gaande, en hoewel op sociaal gebied de Nassau's nooit iets voor dat volk hadden gedaan was het bijgeloof, dat ze door God gezonden helpers zouden zijn, sterk genoeg om weer te roepen om een Oranje, hoe fictief die naam dan ook geworden was. Er was weer een oorlog gaande die slecht verliep en de rijke regenten waren uitermate onpopulair. Ze werden gedwongen, om stoom af te blazen, aan de stadhouder ongewone volmachten te geven, in de trant van het toen veel geprezen "verlichte despotisme". Willem werd niet alleen opperbevelhebber, maar eigenlijk ook minister van oorlog; hij werd het hoofd van het rechtswezen; zelfs "opperbewindhebber" van de Oost- en West-Indische Compagnieën. Hij kreeg de winsten uit de snel groeiende posteries. Maar dat betekende alleen dat hij "de eerste onder de regenten" was geworden, een akkumulator van goedbetaalde functies en verzamelaar van inkomsten en vermogens. Hij veranderde niets aan het sociaal-economische of politieke karakter van de regentenheerschappij, en had alleen deel aan het rijke vermogen van deze machtige bourgeoisie met ondemokratische tradities. Zijn korte, vierjarige bewind zou hem onvoldoende mogelijkheden voor hervormingen hebben gegeven, als hij iets had willen moderniseren. Maar hij was al twintig jaar stadhouder van Friesland en Groningen geweest en had daar ook nooit getoond, iets anders te willen wezen dan een bevoorrecht vorst.

Willem IV had veel rankune gehad tegen de Hollandse regenten, die hem en zijn Engelse vrouw, na hun huwelijk in Londen, een officiële ontvangst in Amsterdam hadden geweigerd. Daartegenover waren zijn Duitse gebieden, door een reeks van erfelingen (het gevolg van

vele sterfgevallen onder de kleinere Nassau's) aanzienlijk uitgebreid. Hij heeft er omstreeks 1740 aan gedacht, zich in Duitsland te vestigen en Friesland te laten voor wat het was. Maar hij kreeg toch genoeg aanhangers onder de adel en regenten buiten Holland om zijn kans te blijven wagen. Het bleek in 1747 een goede gok. Dat daarbij werd gespeeld met het "volkswelzijn" was een ironische bijkomstigheid. Van de sociale beroeringen onder het volk was hij bang, en dat was ook een reden, om zich als stadhouder bij de regenten aan te sluiten. In maart 1746 had hij Bentinck in een brief al geschreven dat hij niets wilde weten van "une révolte populaire" om aan de macht te komen. Dan zouden er te veel slachtoffers vallen onder de bezitters. Want de "émeutes populaires" stelden de rechtvaardigheid altijd terzijde, zo meende hij. Neen, "volksprinsen" zijn de Nassau's nooit geweest.

Dat was ook Willem V niet. Geleidelijk kwamen steeds meer hervormingsgezinde kleinere burgers naar voren, die een zeer goede ontwikkeling hadden genoten. Onder hen waren doopsgezinden, remonstranten, katholieken en vrijdenkers in de zin van Voltaire, Rousseau of Diderot, in 1789 hoogst geïnteresseerd in de idealen van de Franse revolutie. Deze "patriotten" ijverden voor de afschaffing van de regentenheerschappij, voor verkiezingen, gelijkheid in rechten, openbare controle op de overheden, afschaffing van het calvinisme als staatsgodsdienst, beter onderwijs, meer industrialisatie. Toen ze van 1795 tot 1806, slechts een korte periode, een rol speelden in de Bataafse republiek, hebben ze daarin de meest vooruitstrevende idealen van Europa willen verwirkelijken. Maar in de tweede helft van de achttiende eeuw hebben ze van de Nassau's niets anders dan tegenstand ondervonden. In dat opzicht stapte Willem V in het voetspoor van zijn voorganger. Toen zijn vader stierf was hij nog pas drie jaar oud. Hij kwam onder de voogdij van zijn moeder en na 1759 onder die van de hertog van Brunswijk. In 1767 huwde hij in Berlijn prinses Wilhelmina, een nicht van koning Frederik de Grote. De oriëntering op Duitse vorsten werd nog sterker dan in het verleden al vaak was gebeurd. Toch was het niet zijn

schuld dat in 1780 een oorlog met Engeland uitbrak. Dat hadden de Amsterdamse regenten veroorzaakt, die te veel steun hadden verleend aan de opstandige Amerikanen, die zich hadden afgescheiden van Engeland om de Verenigde Staten te scheppen. Daar de Nederlandse vloeten zeer verwaarloosd waren geworden, en weinig betekenden tegenover de Britse zeemacht, werden Nederlandse schepen weggevaagd van de zeeën; er gingen miljarden aan vaartuigen en handelswaar verloren. Aangezien de stadhouder ook opperbevelhebber was werd hem deze ramp zwaar aangerekend. De patriotten richtten vrijkorpsen op en drongen aan op beknutting van de macht van de onbekwame prins. Deze trok weg uit Holland, nadat hem het bevel over het Haagse garnizoen was ontnomen. Er volgden toen een aantal schermutselingen met troepen van de stadhouder, die aan het kortste eind trokken. Prinses Wilhelmina kwam toen naar Den Haag, om er een "volksbeweging" te ontketenen. Maar daarvoor was de tijd voorbij: ze kwam in 1787 niet verder dan Goejanverwellesluis. Het waren toen Pruisische troepen die het stadhouderschap herstelden. Een groot aantal patriotten vluchtte naar België en Frankrijk en de Pruisische koning, broer van prinses Wilhelmina, hielp met twintigduizend man weer eens "de wet te verzetten". In 1788 werd de republiek gedwongen, een verbond te sluiten met Pruisen en Engeland, die elkaar hadden gevonden in het pogen, de patriotten en de Franse invloed te weerstaan. Maar de Franse revolutie met haar drang, om de traditionele vorsten zo ver mogelijk van de Franse grenzen terug te dringen, en de daarmee samengaande expansie (waardoor Napoleon naar voren zou komen) beschaamde de Engels-Duitse hoop. In 1793 verklaarde Frankrijk de oorlog, niet aan het Nederlandse volk, maar aan "de tiran Willem V". Dit leidde in 1795 tot de ondergang van het stadhouderschap. De Franse troepen drongen ons land binnen. Willem V ontvluchtte de republiek. Hij trok eerst naar Engeland, vervolgens naar zijn bezittingen in Duitsland. In 1799 voegde Willem zich nog bij de Russisch-Engelse strijdmacht, die na een landing bij Den Helder poogde vaste voet te krijgen

in Holland. Deze expeditie mislukte echter, en er was geen beweging in het volk te krijgen ten gunste van de prins. In 1801 schreef deze de Nederlanden af. In brieven van Oranienstein uit ontsloeg hij zijn aanhangers van de eens afgelegde eed van trouw en gaf hun de vrijheid in dienst te treden - ook dus in militaire dienst - van de Bataafse republiek. Die toestemming bleek, toen hij in 1806 in Brunswijk overleed, bevestigd te worden door zijn zoon. Ontslagen van elke verplichting jegens Oranje-Nassau mochten de Nederlanders de eed van trouw afleggen jegens koning Lodewijk Napoleon (1806-1810) en aan keizer Napoleon (1810-1813) zodat na de Franse tijd niemand van landverraad kon worden beschuldigd. Zoals er in 1702 een einde was gekomen aan de leidende functie der Oranjes schenen nu ook de Friese Nassau's van het vaderlandse toneel te zijn verdwenen. De zoon van Willem V, die in 1772 was geboren, dacht dit in elk geval ook. En het was zijn grootste zorg te proberen van de Fransen een schadeloosstelling te verkrijgen voor het verlies van zijn kans op een stadhouderschap en de bezittingen der familie in Nederland. Hij begreep wel dat hij niet kon krijgen wat zijn vader, Willem V, aan inkomsten had genoten: dat bedrag werd jaarlijks geschat op de formidabele som van een half miljoen gulden. Men was in staat geweest van de Pruisische dynastie alles terug te kopen wat deze in 1702 had verworven uit de nalatenschap van Willem III. Terwijl de Staten van Holland veel geld hadden besteed aan de verbouwing van het Binnenhof, had Willem V zelf veel bijgedragen tot de verfraaiing van het Huis ten Bosch en het paleis aan het Noordeinde. Zijn zoon schatte in 1802, toen hij contact zocht met Napoleon (nog geen keizer, wel zeer machtig) de schade, die de familie had opgelopen, op 117 miljoen gulden. Dat was niet aan de lage kant maar de Nassau's hoopten door te overvragen toch nog flink wat in de wacht te slepen. Zo nam de man, die eens erfprins was geweest, voorlopig afscheid van het "vaderland", waarvan hij overigens niet eens de taal behoorlijk kon spreken. In 1782 had zijn vader, in zijn strijd met regenten en patriotten, al geschreven - met allerlei spelfouten - "Mijn

invloed in de vergadering volkomen verloren hebbende, denk ik dat mij bijkans niets anders overschiet dan om alle posten, door mij bekleed te resigneren en mij naar mijn landen in Duitsland te retireren". Voor de vader en de zoon was het nu zover.

DRIE BANDELOZE KONINGEN

Een koopman op de troon

Zelfs officiële geschiedschrijvers hebben koning Willem I een wispelturige autokraat genoemd. Hij voelde zich in Duitsland, in zijn kleine bezittingen, een *L a n d e s - v a t e r*, wat op zijn best een patriarchaal staatshoofd betekende, en meestal een absolute heerser. Als erfprins had hij zich zeer geërgerd aan de behandeling, die de Hollanders zijn vader hadden laten ondergaan. Hij was bijna drie-en-twintig jaar, toen hij in januari 1795 met zijn vader en zijn broer Frederik in een visserspink koers moest zetten naar Engeland, omdat de landweg naar Duitsland te onveilig was geworden. In Engeland beviel het hem evenmin als zijn vader en beiden vestigden zich weldra in Duitsland. Na de mislukking van de Russisch-Britse landing bij Den Helder achtte hij de Franse macht in Europa voorlopig grondig gevestigd en hij wendde zich tot Napoleon, toen nog eerste konsul maar reeds zeer gezaghebbend. Willem verlangde een schadeloosstelling voor het verlies van zijn posities en bezittingen in Nederland. In 1802 verkreeg hij die vergoeding in ruil voor de erkenning, dat de Fransen de uitsluitende voogden waren geworden over de Nederlanden. Willem werd staatshoofd van enige kleine vorstendommen, waarvan het belangrijkste Fulda was, dat een prins-bisschop had gehad maar nu gesekulariseerd was. De erfprins van Oranje had Nederland prijs gegeven om het te ruilen voor een benepen Duits bezit.

De gebieden, die Willem nu kreeg, hadden tezamen twintigduizend zielen en die zouden een kwart moeten opbrengen van hetgeen de prins zou hebben kunnen verwachten, als hij in ons land gehandhaafd zou zijn. De Bataafse republiek was weliswaar bereid hem als compensatie eenmaal vijf miljoen gulden te betalen. Maar Napoleon verbood dit. Willem werd nu in Fulda en Dortmund nog zuiniger dan hij daar al was, en ambtenaren en beambten klaagden steen en been. In het katholieke

Fulda hadden allerlei dignitarissen hun voorrechten verloren maar bovendien importeerde Willem er een aantal protestantse, meest lutherse dienaren van het Huis Nassau. In 1806 - het jaar waarin zijn vader stierf, en Noord-Nederland een koninkrijk werd - maakte hij evenwel een ernstige fout. Hij had de zijde van Pruisen gekozen, toen dit hoopte de Fransen uit Duitsland te kunnen verdrijven. En na de nederlaag van zijn Pruisische verwanten moest hij boeten voor zijn verkeerde schatting van de machtsverhouding: hij verloor Fulda en Dortmund, zelfs Nassau, hoewel hij in slaafse taal zijn diensten weer aan Napoleon aanbood en vergiffenis verzocht. Er was niets meer aan te doen: Willem, die Noord-Nederland feitelijk had verkocht en Fulda had verloren, vestigde zich op enige landgoederen in Silezië en Posen en werd niet anders dan een feodale grootgrondbezitter. Velen in Nederland beschouwden hem als een mislukte avonturier.

In 1791 had deze Willem in Berlijn evenals zijn vader een Pruisische prinses getrouwd (ze heette zelfs ook Wilhelmina, en zou in 1837 in Den Haag overlijden) uit welk huwelijk in de periode van 1792 tot 1810 (behalve een doodgeboren kind) twee zonen werden geboren, Willem en Frederik, en twee dochters: Pauline en Marianne, welke laatste opzien zou baren door haar echtscheiding en het konkubinaat met haar koetsier. De familie heeft na 1795 heel wat beleefd, maar de ballingschap in Oost-Europa beviel Willem natuurlijk ook niet. Hij kon weinig meer verwachten van Frankrijk of Pruisen en richtte zijn blik weer op Engeland, waar eens zijn grootvader, Willem IV, een Britse prinses had gehuwd. Hij zond zijn zoon dus in 1808 naar Engeland, om er in Oxford te studeren en liet daar weten, dat hij weer kandidaat was om stadhouder of soeverein te worden in de Nederlanden. Dat leek toen lachwekkend. Maar nadat keizer Napoleon, sinds 1810 ook soeverein over het door Frankrijk ingelijfde Nederland, zijn fatale nederlaag had geleden in Rusland, spoedde Willem zich naar Londen om Britse steun te vragen, opdat de Nederlanden een soort bufferstaat van Engeland zouden worden tegen

Franse expansiedrang. De naderende val van Napoleon had tot gevolg, dat deze Duitse "vorst zonder land" toch door zijn opgevijseld voorgeslacht in aanmerking kwam om in Nederland staatshoofd te worden. En hij had geluk: er waren nog enkele Oranjeklanten in Holland, die door dik en dun een herstel van het Oranjehuis mogelijk hadden geacht. En in de verwarring van het einde van 1813 riepen Gijsbert Karel van Hogendorp en Van der Duyn van Maasdam de prins uit tot "Hoge Overheid" en nodigden hem uit naar Holland te komen. Hij arriveerde in Scheveningen op 30 november 1813 en profiteerde van de gelegenheid en de praktische gezagloosheid om op 2 december in Amsterdam te verklaren dat hij kwam als "soeverein vorst", zij het dan dat hij een "wijze grondwet" in uitzicht stelde. Hij nam bij voorbaat het gezag over, dat koning Lodewijk Napoleon en keizer Napoleon hadden uitgeoefend over een eenheidsstaat, die de Bataafse republikeinen hadden geschapen en die in handen was gevallen van Franse parvenu's. Hun Duitse opvolger was hun waardig. Opnieuw was een vreemdeling koning geworden, en hij had zichzelf tot deze waardigheid verheven. Er werden zeshonderd "notabelen" naar Amsterdam ontboden om de nieuwe staatsgreep goed te keuren. Er kwamen er 474, en slechts 26 hadden de moed zich tegen de verheffing op de troon van Willem te verklaren. De prins werd op 30 maart 1814 ingehuldigd in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, een ceremonie die nog in 1980 zou worden herhaald.

Willem, die zo vaak verkeerd had gegokt, was nu succesrijk in zijn Europese politiek. Hij wierp zich op als bondgenoot van de oude dynastieën, van het "ancien régime", om de nieuwe indeling van Europa (volgens oude beginselen) te dienen. Hij beloofde van de Nederlanden (hij dacht toen de zuidelijke provincies er al bij) een "boulevard de l'Europe contre la France" te maken. En de oude vorstenhuizen, in Wenen vertegenwoordigd op het Europees kongres, stemden er mee in dat Noord- en Zuid-Nederland verenigd zouden worden, onder leiding van koning Willem I. Hij kreeg ter vergoeding voor

Nassau (dat aan Pruisen toeviel) het groothertogdom Luxemburg, apart van de Nederlanden. Deze Lage Landen hadden samen vijf miljoen inwoners (het Noorden twee, het Zuiden drie) en werden in staat geacht, de strijdkrachten op de been te brengen die nodig waren om Frankrijk in toom te helpen houden. In augustus 1815 werden nu ook de "notabelen" van de Zuidelijke Nederlanden uitgenodigd de nieuwe indeling goed te keuren. Van de 1604 geïnviteerde welgestelde en gezaghebbende "Belgen" namen er 1323 aan de stemming deel, terwijl er van hen 796 tegen de samenvoeging met Noord-Nederland stemden, een meerderheid dus. Maar dat was geen bezwaar: uitgerekend werd dat 126 notabelen zich hadden vergist, omdat ze hadden gemeend dat de katholieke godsdienst gevaar zou lopen. Aangezien werd verklaard, dat daarvan geen sprake zou zijn, werden deze 126 tegenstanders tot voorstanders geproklameerd en kreeg Willem een meerderheid. Terecht werd dit smalend een staaltje van "Nederlandse rekenkunde" genoemd. Het noordelijke "parlement" nam de grondwet voor de nieuwe staat met algemene stemmen aan.

Volgens de koning was er een einde gekomen aan "een droevige scheuring" en aangezien volgens Willem de hereniging afhankelijk was van zijn koningschap besloot hij absolutistisch op te treden. Nu was de koning een Duitser die van jongs af aan Frans had geleerd en zijn verhouding tot het volk - of dat nu Nederlands sprak of Frans - was weinig vertrouwelijk. Hij haatte de "liberalen" en vreesde de roomse clericalen. Maar allereerst wilde hij de economie zodanig verheffen, dat de uitkomsten daarvan hem meer armslag gaven. Achteraf was het, gezien zijn autokratische bestuur, moeilijk te weten of hij in de handel en de industrie eigen geld of staatsgeld investeerde. In elk geval heeft hij met gelden van de staat allerlei ondernemingen begunstigd, waarin hij een der grootste aandeelhouders was. In 1814 richtte hij de Nederlandse Bank op. In Brussel droeg hij er toe bij de Société Générale (Algemene Maatschappij) te stichten, die bedrijven moest financi ren en die zich later tot een alles- kontrolerende bank in België heeft ontwikkeld.

De koning verschafte er dertien miljoen gulden voor en werd aldus de grootste aandeelhouder. In het noorden werd in 1824 de Nederlandse Handel-Maatschappij opgericht. Daarin belegde de koning vier miljoen gulden en garandeerde andere aandeelhouders een minimum-dividend van viereneenhalf procent. De direktoren van deze ondernemingen waren stromannen van de koning. Een teleurgestelde van Hogendorp zei later, dat "één enkel man tot enig koopman van het land was gemaakt", en dat was de koning. De Nederlandse Handel-Maatschappij vestigde een monopolistische "faktorij" in Batavia (Djakarta) om de verkoop te regelen van koffie en van andere stapelprodukten, die door de bemoeienissen van de regering in Nederlands-Indië moesten worden voortgebracht. Dit "kultuurstelsel", dat duurde tot 1873, en dat door Multatuli zo is gewraakt in zijn *Max Havelaar* (al was deze ook tegen ongebreidelde partikuliere exploitatie), is in 1830 door de koning ingevoerd. De Ned. Handel Maatschappij trad daarbij op als "agent van de regering", en in die Maatschappij was de koning dan weer de grootste profiteur. De financiën van de staat waren onkontroleerbaar geworden, die van de koning trouwens nog meer, en er werden steeds meer afzonderlijke *kassen en fondsen* opgericht, zoals heden ten dage besloten vennootschappen die de fiskus op dwaalwegen leiden. Uit al deze ondernemingen stroomden hem winsten toe en toen Willem in 1840 aftrad werd zijn partikuliere vermogen - dat de basis zou vormen van het ontzaglijk uitgegroeide kapitaal van het koningshuis - geschat op een waarde van dertig miljoen gulden, te vergelijken met een half miljard van nu. En dat op een Noord-Nederlandse bevolking van ruim twee miljoen zielen, die overigens toch iets minder werden geëxploiteerd dan de volken van Nederlands-Indië. Na zijn aftreden belegde hij tien miljoen in staatsaandelen ten gunste van zijn erfgenamen.

De koning heeft in de jaren van zijn regering zijn partikuliere belangen het best gediend. Hij heeft de industrialisatie bevorderd, de economische infrastructuur (wegen en kanalen, vakonderwijs) verbeterd, in het zui-

den nog meer dan in het noorden. Maar dat zuiden was in de Franse tijd ook al meer ontwikkeld en het was dus begrijpelijk dat daar meer geld werd gestoken in de industrie dan in het meer agrarische en kommerciële noorden. Toch is dat zuiden hem (in totaal) niet dankbaar geweest. Juist de notabelen en de priesters, die een grote invloed hadden op het volk, ondervonden de regering van Willem als een vorm van vreemde voogdij. En het verzet daartegen werd voor de schijn gevoerd op een nevengebied, namelijk op het vlak van de godsdienst. De koning had Napoleontische opvattingen over de hegemonie van de staat over de kerk. (Hij bleef trouwens de gevallen keizer steeds als een groot man bewonderen.) Wat de Nederduits Hervormde Kerk aangaat viel het hem niet moeilijk, die aan de staat te binden: ze kreeg onder andere het recht op belastingheffing, en ontving staats-subsidies. In feite zou het systeem van de Duitse lutherse staten hem het meest hebben bevredigd, want daarin was de kerk nog veel meer een instrument der overheid, doordat de staat de kerkelijke belastingen inde en die dan weer aan de kerk uitkeerde. Maar het Reglement voor de calvinistische kerk werkte voor de koning bevredigend. Veel meer moeite had hij met de katholieke kerk, want het hoofd daarvan is de paus in Rome. Met hem had Napoleon in 1801 een konkordaat gesloten, en daarbij kreeg de staat (sinds 1804 de keizer) een aandeel in de benoeming van de bisschoppen. Dit gold sinds 1810 ook voor de Nederlanden. In het verenigde Nederlandse koninkrijk nu bestond drie kwart van de bevolking uit roomsen, en die waren onwillig de calvinistische koning te laten meebeslissen over de benoeming van hun bisschoppen. Het konkordaat moest dus op de helling, maar terwijl de koning eigenlijk een nationaal-katholieke kerk wilde, werden uit protest de priesters in het zuiden steeds meer "pro-paaps" en "ultramontaans", d.w.z. op Rome gericht. Een vage herziening van het konkordaat in 1827 loste in de praktijk weinig op.

Men bedenke bij dit alles echter wel, dat Frankrijk weinig was ingenomen met de Verenigde Nederlanden aan zijn noordgrens, omdat die een potentiëel sterke

staat hadden kunnen worden. Nadat in 1830 de afscheidingsbeweging van Brussel uit zo sterk was geworden dat de koning meende alleen nog met geweld (de tiendaagse veldtocht van 1831) zijn volledige koninkrijk te kunnen redden grepen de Fransen met een leger in, zonder dat Engeland bereid was een oorlog met Parijs te riskeren terwille van Willem I. Deze mokte nog lang na, joeg de noordelijke provincies op hoge lasten om een nutteloos leger op de been te houden en stemde pas in 1839 in met een regeling, die veel nadeliger was dan ze in 1830 had kunnen zijn. Zo betaalde België veel minder aan de gezamenlijke schuldenlast dan waartoe het eerst bereid was geweest. Aan België viel de helft van de provincie Limburg toe en het Waalse gedeelte van Luxemburg. Konflikten over de nieuwe grondwet bewogen Willem in 1840 tot aftreden. Guillaume-le-Têtu" (Willem Stijfkop) liet het land berooid en verdeeld achter. Maar hij zelf trok er zich uit terug met een fabelachtig vermogen. Hij had voortaan met Holland niets meer te maken. Hij huwde ("morganatisch") de Belgische gravin die zijn minnares was geworden en vestigde zich als graaf van Nassau in Berlijn. Daar stierf hij in december 1843. Het was het einde van een fantastische spekulant.

Verscheidene problemen heeft hij overgedragen aan zijn opvolger. Een daarvan was van niet-staatkundige aard. Zijn jongste dochter, Marianne, was zijn oogappel geweest. Toen Willem stierf was Marianne nog gehuwd met Prins Albert van Pruisen. Ze liet zich van hem scheiden (hoewel dat geheim moest worden gehouden), zodat haar broer koning Willem II er nog mee verlegen zat. Hij wist al dat sinds 1845 de prinses een sexuele verbintenis was aangegaan met haar (getrouwde) lakei en koetsier, Johannes van Rossum, die uit een erbarmelijke volksbuurt kwam maar juist kon geven wat haar officiële gemaal haar niet kon bieden: het gewenste orgasme. In 1849 ging ze met haar minnaar aan boord van een stoomboot, die naar Palestina voer. Ze was zwanger en ze werd begeleid door haar minnaar, een dominee en een hofmeester, en baarde haar kind in Sicilië, een "pand der liefde" dat echter op twaalfjarige leeftijd al aan rood-

vonk stierf. Maar ze keerde naar Den Haag terug en bleef daar uitdagend met haar minnaar leven en zelfs op recepties verschijnen. Later heeft ze zich in Duitsland gevestigd en is daar pas in 1883 overleden. De beroering over haar gedrag - dat eens een predikant aanleiding gaf haar niet toe te laten tot het heilige avondmaal - was toen allengs geluwd en vergeten. Koning Willem III zou aanleiding geven tot heel wat meer gepeperde verhalen van sexuele aard.

Een vaderlandloze gezet

Toen Willem I aftrad werd zijn oudste zoon zijn opvolger, tot soelaas van de zoon maar niet tot vreugde van de vader. Want ze hadden hun ganse leven bitter met elkaar overhoop gelegen. En zozeer had de koopman-koning zijn nazaat geërgerd, dat deze had geprobeerd elders als monarch aan de slag te raken. Aan Noord-Nederland was de latere Willem II weinig gebonden, hij beschouwde het nog meer dan zijn vader als een wingewest en als een laatste toevluchtsoord. De Hollandse taal was hem nog minder vertrouwd dan aan zijn voorgangers.

In feite was deze nieuwe Willem nog meer een Duitser dan de anderen. Meegenomen naar Duitsland had hij in Berlijn een militaire opleiding ontvangen aan de Pruisische militaire academie, van zijn veertiende tot zijn zestiende jaar. Hij ontmoette daar overigens twee neven, die na elkaar koningen van Pruisen zouden worden. Een van zijn opvoeders was de Zwitserse generaal in vroegere - en ook weer latere - Nederlandse dienst, Constant de Rebecque. Tegen zijn zin moest hij in opdracht van zijn vader Berlijn verwisselen voor Oxford om te trachten in Engeland een Britse prinses aan zich te binden. Om de aandacht te trekken van de Engelse dynastie voegde hij zich bij het leger van Wellington, dat in Portugal en Spanje vocht tegen de Franse troepen op Spaanse bodem: een apart front tegen Napoleon. Hij heeft er zich als een Don Juan gedragen, agressief in de liefde en in het gevecht. Maar hij had heimwee naar zijn eigenlijke

"vaderland": Pruisen. Toen hij in 1814 in Engeland prinses Charlotte zou ontmoeten, met wie zijn vader hem wilde laten trouwen, wist hij met zijn tweeslachtige positie weinig raad. Hij fungeerde in 1813 nu eens als Duits, dan weer als Engels officier, en in 1814 kwam daarbij dat hij kroonprins was geworden van Nederland, een land waarvan hij de taal niet eens sprak. Hij voelde er zich "isolé et au milieu d'étrangers" en gaf zijn broer Frederik toe dat de Hollanders "etwas dumm" waren. Opmerkelijk is ook dat hij als Engels generaal het bevel voerde over Britse troepen, die gelegerd waren in de Zuidelijke Nederlanden totdat de status van dat gebied zou zijn vastgesteld. Hij werd er tot ridder geslagen van de orde van het Gulden Vlies. Het was toen al bekend dat hij gaarne koning zou zijn geworden van de Zuidelijke Nederlanden (België). Van een huwelijk met Charlotte kwam niets, doordat men in Londen twijfelde aan de pro-Britse gezindheid van de prins, wiens amoereuze avonturen in Spanje en België bovendien van overdadig commentaar werden voorzien. Charlotte huwde later met een wel pro-Britse Leopold van Saksen-Coburg, die in 1831... koning der Belgen zou worden! Dat kon voor Willem pech worden genoemd. Hoewel hij onder opperbevel van Wellington kort voor de slag van Waterloo in 1815 toch bij Quatre Bras krijgsroem had veroverd, en zelfs werd gehuldigd als een man die een beslissende rol had gespeeld in de overwinning over Napoleon, werd deze verdienste nauwelijks naar behoren beloond. In 1815 werd Zuid-Nederland bij Noord-Nederland gevoegd en vader Willem zetelde als koning in Brussel.

De kroonprins, die het weinig aantrekkelijk vond op de dood van zijn vader te moeten wachten voordat hij een rol van betekenis zou kunnen vervullen zocht op eigen gelegenheid aansluiting bij de meest reaktionaire kringen van de Europese vorstenfamilies. Hij had bij zijn omzwervingen voldoende Russische Romanows leren kennen om bij de tsaar in goede aarde te vallen. En Alexander I was bereid zijn zuster Anna Paulowna uit te huwelijken aan de Hollandse kroonprins. Het huwelijk werd in 1816 in Sint-Petersburg voltrokken. Het Neder-

landse koninkrijk stelde het jonge echtpaar een jacht-slot te Soestdijk ter beschikking, een paleis in Brussel en het park van Tervueren. In Brussel kwam de prins in contact met Franse refugiés, die heimwee hadden naar de tijd van Napoleon en die de Bourbons (na 1813 op de Franse troon hersteld) wilden afzetten. Ze boden aan prins Willem de Franse troon aan. Deze had er wel oren naar, er werd een onwaarschijnlijk complot gesmeed. Maar de onwil van zijn vader en van de tsaar om er aan mee te werken torpedeerde ook dit overigens zeer on-realistische plan. Het leidde tot steeds meer ruzies met koning Willem I. De prins schreef, waarschijnlijk in 1818, een lange verhandeling over politieke vrijheid, die met het koninklijke gezag verbonden zou kunnen worden, opdat de stem des volks tot uiting zou kunnen komen. In een andere verhandeling van die tijd preees hij Napoleon als een volkstribuun. En als klap op de vuurpijl kwamen dagboekbladen, die aantoonde dat de prins werkelijk steun zocht voor zijn plan, de Bourbons in Parijs van de troon te stoten, met behulp van Franssprekende Belgen en Franse refugiés in Zuid-Nederland. Als deze staatsgreep succes zou hebben zou Willem niet alleen koning van Frankrijk worden, maar zouden de Frans-talige Belgische provincies ook bij Frankrijk worden gevoegd.

Dit nu was een (geheim) geval van hoogverraad, want een poging om een deel van het koninkrijk af te scheiden. Naar gebleken is heeft hij ook hierover tsaar Alexander geraadpleegd, die zich afkeerde van zijn Hollandse verwant, omdat hij op betere voet was komen te staan met de Bourbons. De prins heeft zich toen - natuurlijk in het Frans - verontschuldigd door op te merken dat de twee taalgroepen van de Nederlanden elkaar zodanig bestreden, dat het beter zou zijn "het Franse deel van België terug te brengen tot Frankrijk en Holland tot zichzelf". Hij liep als het ware enigszins op de latere deling van het koninkrijk vooruit. In 1820 werden de samenzwerende klieken ontmaskerd, waarbij de rol van de erfprins aan het licht kwam. In partikuliere brieven betreurde de prins zijn "verkeerde neigingen" en was

(noodgedwongen) bereid zich te beperken tot zijn functies in de Nederlanden.

Nochtans ging hij voort de tsaren (Alexander en Nicolaas) te overtuigen van zijn absolutistische idealen, zijn afkeer van volkssoevereiniteit, zijn reaktionaire bedoelingen. Waar in Europa sprake was van uiterst-rechte samenzweringen vonden de auteurs daarvan sympathie bij de prins. Toen in Spanje in 1833 Don Carlos een burgeroorlog ontketende tegen de volgens hem "liberale" dynastie vond hij steun bij de tsaar en... bij de Oranjes, ditmaal zowel bij de koning als bij de kroonprins. Naar verluidt zouden de Oranjes aan de Carlisten een miljoen gulden hebben doen toekomen, een zo formidabel bedrag dat men moet twifelen aan de juistheid van dit vermoeden. Maar uiterst rechts stond het Huis van Oranje wel. In 1833 waren de Zuidelijke Nederlanden echter al voor de dynastie verloren.

In de opstand der Belgen heeft de prins een zeer twijfelachtige rol gespeeld, want voor de laatste maal heeft hij geprobeerd, zoals in 1814, koning der Belgen te worden. Nadat de opstand in de Zuidelijke Nederlanden in 1830 was begonnen probeerde de kroonprins, naar Brussel gezonden om de rebellie neer te slaan, de Belgen met zich te verzoenen door hun in uitzicht te stellen, dat hij in staat zou zijn hun wensen te vervullen. Een aantal Belgische notabelen bood hem het koningschap aan over een onafhankelijk België, en later zou koning Willem hoogst verbolgen blijken, omdat zijn zoon niet onmiddellijk had gebroken met deze "mutins et révoltés". Maar het "gepeupel" van Brussel wilde van de prins niets weten en dwong hem de stad te verlaten. Zijn vader echter wantrouwde hem toch en droeg het bevel van een straf-expeditie op aan zijn tweede zoon Frederik. Deze faalde echter volkomen. Vervolgens verzocht prins Willem zijn vader om toestemming, alsnog te proberen het Zuiden tot rust te brengen, door het koninkrijk te verdelen en hem (de prins) toe te staan koning van België te worden. In oktober verscheen de prins in Antwerpen om te verkondigen, dat de koning er in toestemde, dat het rijk zou worden gesplitst en dat het zuiden autonomie

zou verwerven met als opperste bestuurder de prins. Van zijn vader verlangde hij een duidelijke vergunning om aan België volledige soevereiniteit te beloven. En op 16 oktober verklaarde hij, dat hij België uitriep tot onafhankelijke natie onder zijn eigen leiding. Maar de Belgen reageerden nauwelijks meer, ze hadden genoeg van de Oranjes. En de kroonprins ging voorlopig naar Engeland als "roi manqué" van België.

Terug in Nederland - zijn laatste toevlucht - speelde hij nog een rol in de Tiendaagse Veldtocht van augustus 1831, die tenslotte op niets uitliep. Hij kon nu niets meer doen dan afwachten tot zijn vader zou aftreden of overlijden. In 1840 werd hij koning van Nederland. Hij las de troonrede altijd voor met een vreemd aksent, nauwelijks verstaanbaar. Hij had weinig begrip voor de noden des volks. In de toenemende economische crisis kondigden hongeroproeren en boerenopstanden de onrust aan, die zich in heel Europa in 1848 zou openbaren. De februari-revolutie in Parijs verwekte een paniek in Den Haag, en op 15 maart verklaarde de koning aan enige gezanten (natuurlijk in het Frans): "U ziet een man tegenover u, die binnen vier-en-twintig uur van zeer konservatief zeer liberaal is geworden". In deze dagen vond er ook een demonstratie plaats op de Dam, die door Duitse kommunisten zou zijn uitgelokt, maar die in elk geval een manifestatie van volksverzet was. De koning aanvaardde noodgedwongen het ontwerp van de liberale grondwet, dat door de voorzitter van een grondwetskommissie, Thorbecke, was geïnspireerd. Daarna speelde hij nauwelijks nog een rol. Hij overleed in maart 1849, terwijl zijn vrouw, Anna Paulowna, hem overleefde tot in het jaar 1865. Zij was er nog getuige van hoe onwillig haar oudste zoon, Willem III, was om de liberale koers te aanvaarden. Vergeefs trachtte hij, woevend over de aanspraken van het Nederlandse volk op medezeggenschap, terug te keren tot de autokratie van Willem I. Hij slaagde daarin niet. Maar deze kleinzoon van een Russische tsaar, zoon van Willem II, heeft wel alles ondernomen, om het volk opnieuw te knechten volgens de principes van het absolute koningschap. Zijn

vader en moeder hadden nooit getuigd van liefde voor het volk, integendeel. De zoon had er diepe minachting voor. Zijn volkomen gebrek aan beschaving maakte het hem gemakkelijk dit standpunt te belijden. Hij was, in de toch al trieste rij der Nassau's, het symbool van een volstrekt dieptepunt der dynastie.

Een verachte monarch

Door toenemend zelfbewustzijn van Nederlandse volks-groepen met name van de liberalen en socialisten, is geen koning zo duidelijk veracht als Willem III. Zijn slechte eigenschappen werden vaak verklaard uit zijn afstamming van Russische vorsten, die als barbaren werden beschouwd. Maar veel heeft hij eenvoudig, niet alleen door erfelijkheid, maar ook door hun voorbeeld, te danken of te wijten aan het geslacht der Nassau's. Ook door degenen, die hem zoveel mogelijk (tot in onze tijd) hebben willen sparen en die zijn politieke bandeloosheid hebben trachten te verdoezelen, zijn de sexuele uitpattingen erkend geworden. In een van de laatste "akademische" verzamelwerken: *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis*, onder redactie van Dr. C.A. Tamse (Alphen aan de Rijn, 1979) heeft deze zelf over Willem III geschreven met veel meer weglatingen dan mocht worden verwacht. Maar hij erkent dat de koning in 1848 "een zo uitgesproken afkeer betoond had voor de taak, die hij eens als konstitutioneel koning in een liberaal grondwettelijk bestel zou moeten vervullen, dat hij reeds zijn positie als kroonprins formeel had willen opgeven ten behoeve van zijn achtjarig zoontje Willem". En hoewel verspreid en terloops vermeld konden ook andere pijnlijke konstateringen niet uitblijven: "hij was impressie-nabel en bezat een zeer variabel humeur; de echt pijnlijke situaties die hij soms schiep speelden zich gelukkig meestal in klein gezelschap af; evenals Willem III's oom Frederik was ook zijn broer Hendrik (gestorven in 1879) het voorbeeld van echtelijk fatsoen; dat was van belang

toen sinds het begin van de jaren zestig de buitenland-
echtelijke activiteiten van Willem III en kroonprins
Willem in breder kring bekend raakten en de Europese
hoven en de Nederlandse burgerij schokten. In Neder-
land en Europa groeide toen de sympathie voor - of
moet men zeggen het medelijden met - koningin So-
phie". Zachter kon het niet worden gezegd, maar het
werd gezegd. In pamfletten en schotschriften is er her-
haaldelijk gezinspeeld op maîtresses, buitenechtelijke
kinderen, bordelen, buitenlandse reizen die vooral
erotische afleidingen waren. Maar nog steeds is het
onmogelijk een behoorlijk beeld te geven van deze
laatste koning, omdat vele archieven niet beschikbaar
zijn voor openbare onthullingen. Vooral zijn dochter
Wilhelmina heeft bezwaar gemaakt tegen waarachtige
publikaties.

Bekend is wel dat zijn huwelijk met Sophie van
Wurttemberg, gesloten in 1839, mislukte. Kentekenend
voor de vele verwantschappen was wel dat Willem III,
geboren in 1817, "kolonel-eigenaar" was van een regi-
ment Oostenrijkse infanterie, chef van een regiment
Russische grenadiers en van een regiment Pruisische
huzaren, kennelijk bronnen van inkomsten. Tegenover
zijn militaire ruwheid (waarbij men wel moet denken aan
stadhouder Maurits!) stond de beschaving van Sophie. Ze
heeft lange tijd haar deel gehad van de sexuele relaties
van haar man, want uit dit huwelijk sproten: Willem, in
duistere omstandigheden omgekomen in Parijs in juni
1879, volgens sommigen in een bordeel, volgens anderen
in zijn appartement overleden aan de verwondingen van
een duel; Maurits die maar zeven jaar leefde; Alexander,
bekend als vrijmetselaar en overleden in 1884, waardoor
de jonge prinses Wilhelmina toen troonopvolgster werd;
zij was de enige dochter uit het tweede huwelijk van de
koning met Emma van Waldeck-Pyrmont, die meer dan
veertig jaar jonger was dan haar gemaal.

Aan Sophie, die in 1877 overleed, was het te danken
geweest dat enkele buitenlandse geschiedschrijvers en
essayisten, zoals de Duitser Ranke, de Amerikaan Mot-
ley en de Fransman Renan, die zich met Nederlandse

onderwerpen hadden bezig gehouden, aan het hof ontvangen zijn. Ze klaagde over het gebrek aan belangstelling voor cultuur en de buitenechtelijke relaties van haar man. Zij zelf kende vijf levende talen en was in Duitse steden en in Parijs een geziene gast. Ze kon het met haar echtgenoot steeds slechter vinden. Onmiddellijk nadat Willem koning was geworden (1849) brak het huwelijk in stukken. Maar echtscheiding was onmogelijk, en in 1851 besloten de twee gehuwden apart te gaan wonen, Sophie in het Huis ten Bosch en Willem op het Loo, terwijl zij elkaar bij officiële plechtigheden en ontvangsten wel moesten ontmoeten. In 1864 "vierden" ze hun zilveren blui loft, voor ingewijden een ironische bezigheid.

De ironie kreeg echter vrij spel toen de koning in 1879 nog trouwde met de jonge prinses Emma. Dat huwelijk werd een bron van Europees vermaak. Algemeen waren de toespelingen op het vermoeden, dat de koning zijn bruid had "gekocht". In een Duits satirisch weekblad verscheen een tekening, waarop men in een rijtuig Willem zag zitten met Emma, terwijl de koning munten strooide onder het volk. De vorst van Waldeck was echter plotseling zoek: hij was uit de koets gesprongen om mee te grabbelen. Hossende menigten zongen: "En hoe zo'n ouwe koning dan zo'n jong prinsesje kopen kan, het zit er an, het zit er an!" En dat zongen ze ook toen in 1880 Wilhelmina werd geboren. Haar vader was toen drie-en-zestig jaar oud, nog best in staat tot prokreatie, maar het volk twijfelde daaraan. Later liep het door niets gegronde gerucht dat een sekretaris van het hof, ene jonkheer de Ranitz, haar minnaar zou zijn. En over de koning moest ze dan gezegd hebben: "Ich habe daran nichts". In zulke situaties is het volk zeer vindingrijk en het regende moppen. Toen in 1884 prins Alexander was overleden werd Wilhelmina troonopvolgster. Ze was tien jaar toen haar vader stierf: het voortbestaan van de dynastie had wel aan een zijden draad gehangen.

Tijdens zijn tweede huwelijk liet de koning minder van zich horen dan voorheen, maar hij werd door de

socialistische oppositie wel het voorbeeld genoemd voor koning Gorilla, uit een brochure die massaal werd verkocht, en die misschien (maar dat is nooit bewezen) van de hand was van Roorda van Eysinga, een vriend van Multatuli. Het pamflet bewijst wel hoeveel het volk eventueel bereid scheen te geloven. Het aantal veroordelingen wegens majesteitsschennis werd steeds groter, en in 1886 werd Domela Nieuwenhuis veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf (waarvan hij ongeveer acht maanden uitzat) wegens een kritische bijdrage, niet van hemzelf, maar onder zijn redactie verschenen in het Anarchistische tijdschrift *Recht voor Allen*. De reputatie van de vorst holde achteruit.

Wat zijn staatkundige optreden aangaat was hij toen al aan banden gelegd. In 1853, in de zogenaamde Aprilbeweging, had hij het kabinet-Thorbecke nog laten vallen. Dit stond op grond van de nieuwe grondwet toe dat de katholieken weer een kerkelijke hiërarchie kregen (bisdommen, die door de paus werden ingesteld) wat veel beroering wekte. De koning ontving een deputatie van opstandige protestanten, die hij bemoedigend toesprak. Hij mengde zich in verkiezingen om liberalen (van wie de katholieken hun gelijkstelling verwachtten) een hak te zetten. In de jaren 1866-1868 wenste hij een soort koninklijk kabinet en provoceerde daartoe enige crises, maar hij moest tenslotte toch het onderspit delven. Het grootste gevaar manifesteerde zich in 1867. De koning had, zonder dat de regering dit wist, Luxemburg willen verkopen aan Napoleon III van Frankrijk, wat zeker geleid zou hebben tot een oorlog tussen Pruisen en Frankrijk, waarbij wij dan betrokken zouden zijn geraakt. De Pruisen kwamer er achter, hun gezant waarschuwde onze regering die nog juist op tijd kon ingrijpen. Een Europese konferentie dwong Willem, als groothertog van Luxemburg, tot het slechten van de muren en wallen van de vesting der hoofdstad Luxemburg, terwijl het vorstendom een neutraal gebied behoorde te worden. Een oorlog met Pruisen had in 1867 zo nabij geleken dat Multatuli er nog een (tamelijk gekompliceerde, maar wel antiduitse) brochure over schreef.

Ook na 1868, toen in beginsel het systeem van verantwoordelijke ministers met een onschendbaar staatshoofd ("en ornament") was doorgevoerd heeft de koning, met name bij kabinetsformaties, nog herhaaldelijk geprobeerd zijn persoonlijke reaktionaire voorkeur tot uiting te brengen. Dat hij daarin maar slechts ten dele kon slagen was een gevolg van het feit, dat de bourgeoisie machtiger was geworden en het proletariaat begon te ontwakken. Ook deze koning was veel meer een rem dan een motor, en bovendien laakbaar van gedrag.

DRIE EIGENZINNIGE VORSTINNEN

Wilhelmina, de laatste der Nassau's

Toen Wilhelmina op tienjarige leeftijd koningin werd kwam zij onder het regentschap van haar moeder. Emma hield zich keurig aan de toenmalige voorschriften. Haar dochter moest hogelijk worden gerespekteerd, maar wel met een zekere discipline worden opgevoed. Het resultaat was dat Wilhelmina zeer gesteld werd op tucht en orde, maar wat haar betreft daarboven stond. Melding wordt gemaakt van een Engelse gouvernante, miss Winter die de opdracht had van haar leerlinge het karakter te vormen en er een "stoutmoedige en adellijke dame" van te maken. En van een oudere heer, graaf Dumonceau, wiens moedertaal kennelijk het Frans was, die een vriend was geweest van haar vader en eigenlijk fungeerde als lijfwacht. Ook in de eerbiedige beschrijvingen wordt ze genoemd: ongeduldig, driftig, hooghartig. Ze was opgevoed in het christendom, waarvan ze vooral had onthouden dat ze een koningin was bij de gratie Gods en dat God het lot van het Huis van Nassau had bestierd, wat hij dan wel wat beter had kunnen doen. Natuurlijk viel ook de vaderlandse geschiedenis onder Gods beheer en aan de hoogleraar Blok, die haar les gaf, verweet ze dat hij "het hogere verband der dingen in de geschiedenis, dat mijns inziens in Gods leiding ligt, niet tot zijn recht liet komen". Volgens haar was God direkt aanwezig in het werk van Van Heutsz in Nederlands-Indië, in het verzet van de Zuidafrikaanse Boeren tegen de Engelsen en in de opbouw van het Nederlandse leger, hoewel daarin onvoldoende actief. Of ze ooit heeft gedacht dat haar huwelijk was gesloten door de genade Gods, moet echter worden betwijfeld. Wat haar religie betreft verviel ze weldra in een piëtisme, dat meer berustte op het gevoel dan op de leer. Ze kwam onder de indruk (nog voordat de goeroe's in de mode waren) van een rondreizende Indische ziener, Soendar Singh, afkomstig uit de sekte der Sikhs, maar christen geworden. Aan zijn persoon-

lijke ontmoeting met Christus en zijn wonderverhalen werd wel ernstig getwijfeld, maar Wilhelmina geloofde aan hem.

Nadat ze in 1898, omdat ze achttien jaar was geworden, was ingehuldigd, werd er naarstig voor haar naar een bruidegom gezocht. Wegens de Boerenoorlog kwamen Engelse prinses niet zo zeer aan de beurt, en het werd dus weer een Duitser, Hendrik van Mecklenburg. Wel moet worden gezegd dat de man het niet trof. Zijn bazi-ge vrouw ontwikkelde zich, wat karakter aangaat, niet zeer gunstig, en Jan Rogier heeft haar op grond van na-oorlogse onthullingen (o.a. in *V r i j N e d e r l a n d* van 16 februari 1980) wel zeer streng beoordeeld: "een eigenwijze potentaat, een weinig verlichte despoot, een arrogante en hooghartige vrouw, bovendien van takt ge-speend, driftig, wreed, wraakgierig en in hoge mate be-krompen". Laten we aannemen dat ze dat in 1901 nog niet allemaal was, dan moet ze toch geen huiselijke par-tij zijn geweest voor Hendrik, die hield van vrouwen, sigaren, bier en vrolijk gezelschap. De arme man moest zijn naam veranderen van Heinrich in Hendrik (terwijl later Bernhard en Claus de hunne behielden), hij kreeg geen eigen inkomen van de staat, was afhankelijk van het zakgeld dat Wilhelmina hem gaf, en van hetgeen hij nog uit Mecklenburg ontving. Dat laatste hield echter op in 1918, toen begon de ellende pas goed. Al vóór de eerste wereldoorlog gonsde het in Europa van geruchten over de Haagse "mésalliance" (de Latijns-Amerikaanse dichter Rubén Darío berichtte van Parijs uit er uitvoerig over aan de grootste liberale krant van Argentinië, en men kan daaruit afleiden wat de Franse pers had ge-schreven) maar niets daarvan sijpelde door naar enig Nederlands periodiek: de censuur werkte in dit opzicht voortreffelijk. Toen in 1909 Juliana was geboren ver-stomden de geruchten enigszins, maar na 1918 herleefden ze. Hendrik hield zich bezig met het Rode Kruis, de padvinderij, de jacht, bergtochten en...vrouwen die hem vermochten te troosten. Pas in 1979 vernamen de dier-bare volksgenoten daarover iets meer, zelfs in de offi-ciële geschiedschrijving van Dr. L. de Jong over de

tweede wereldoorlog en de bezetting. Het uitgangspunt daarvan was de verwekking door Hendrik van een buitenechtelijk kind bij een dame, die met schandaal dreigde en die schadeloosstelling eiste, terwijl Hendrik zo kaal was als een kikker. De koningin, die al vele malen in grote woede rekeningen voor Hendrik ("mijn geliefde echtgenoot") had betaald nam toen een Haagse hoofdcommissaris van politie, Van 't Sant, in de arm, die met vervalste documenten de schuld afschoof op een gezant in Brussel. Deze Van 't Sant, eigenaar geworden van een schennend geheim des huizes, kon zich na zijn duister optreden in dienst der koningin niet handhaven als Haags kommissaris van politie. Maar bij de vorstin kon hij geen kwaad doen. Hij kreeg aan het hof een betrekking van twaalf duizend gulden per jaar (dat was veel in die tijd) en in mei 1940 nam de koningin hem mee naar Londen als haar meest vertrouwde raadgever. Toen in 1979 een en ander over deze affaire bekend werd doken er steeds meer onwettige kinderen van Hendrik op, al moest men dit wel met een korreltje zout nemen.

Bij de huwelijksvoltrekking van 1901 waren er onder de armen van Nederland zestien duizend bonnen verdeeld voor een portie vlees, rijst, koffie, erwten of bonen. Weeskinderen kwamen het koninklijk paar hun liefde betuigen. Afgezien van de geheim gehouden familieperikelen geschiedde er nadien niet veel van betekenis tot aan de wereldoorlog van 1914, waarin Nederland neutraal kon blijven, maar waarin de beroering onder het volk sterk groeide. Antimilitaristische demonstraties, hongerrellen, tenslotte zelfs een bescheiden munterij in de strijdkrachten...dat alles deed in het paleis de vrees groeien, dat er een revolutie voor de deur stond. Gelukkig had Troelstra zich "vergist" toen hij in 1918 dacht dat ook in ons land een soort radenrepubliek kon worden geproklameerd. De SDAP was nooit vriendelijk geweest voor het vorstenhuis in de jaren vóór 1914. Troelstra ontbrak lange tijd bij de openingen van de Staten-Generaal, omdat hij niet mee wilde doen aan het roepen van "Leve de koningin"! Bij de geboorte van Juliana juichte de SDAP niet mee. Eens heeft Troelstra

de volgende gevleugelde woorden gesproken: "Erfelijkheid moge een geschikt leidend beginsel zijn voor paarden- en rundveestamboeken, voor het bekleden van publieke ambten kan het nu eenmaal geen leidraad geven". In de oorlog was de SDAP loyaal geweest, maar het hof zou Troelstra nooit vergeven wat hij eens had gezegd. En in 1918 werd de koningin, met Juliana en Hendrik, opgetrommeld om een demonstratieve rijtoer te maken, op maandag 18 november, over het Haagse Voorhout naar het Malieveld, waar de Oranjegezinde achterban haar toejuichte. Weldra werd het rustig rond het hof, althans naar buiten, des te meer nadat prins Hendrik in 1934 was overleden. Er is nog niet voldoende bekend over Wilhelmina's persoonlijke druk op ministers van de periode tot 1940. Wel weet men dat ze de erkenning van de Sowjet-Unie heeft weten te verhinderen. En ze zou in 1936 de benoeming van de historicus Pieter Geyl (niet Oranjegezind genoeg in haar ogen) niet hebben getekend, als de bewindsman van onderwijs na maanden wachten niet de nadruk had gelegd op zijn ministriële verantwoordelijkheid. Maar wat wist het volk van dit alles? Er was een koninklijke façade - zelfs haar gelaat en gedrag waren maskers - waar slechts weinigen doorheen konden zien.

Vreemd genoeg verrees Wilhelmina als een "moeder des vaderlands" tijdens de bezetting. Haar vlucht naar Engeland wekte aanvankelijk verbazing en teleurstelling, maar haar onwrikbare anti-Duitse gezindheid, zoals die sprak uit haar verklaringen en toespraken, werden toch een symbool van verzet tegen de vijand. Aan dat psychologische feit kan men weinig afdoen. Ze werd nu een levende vorstin voor het volk. Wat er in Londen werd uitgedroefd wisten slechts zeer weinigen. Haar vertrouweling Van 't Sant, die voor de oorlog al een agent was geweest van de Britse geheime dienst, konkelde daarmee verder en bespioneerde de Nederlandse ministers in ballingschap ten behoeve van de koningin. Haar grondwettelijke positie verwerd tot een eigenmachtig optreden en de tweede premier in Londen, Gerbrandy, was niet veel meer dan haar dienaar. Jan Rogier herinnert er aan, dat Van 't Sant door de verzetsbeweging in Nederland diep

werd gewantrouwd, maar door de koningin werd beschermd, zodanig dat ze hem zelfs tot generaal liet bevorderen, als hoofd van een nieuwe geheime dienst, al bleef hij dat niet tot aan de bevrijding. Overigens zou hij "directeur-generaal van politie" worden, een functie die nog niet bestond, maar die hem na de oorlog ook nooit gegeven is. Ze wilde Bernhard, haar schoonzoon, opperbevelhebber van de strijdkrachten maken, wat hij ook niet werd, hoewel hij wel inspekteur-generaal van de troepen werd. Rogier schrijft o.a.: "Zij streefde openlijk naar een "vernieuwing" in het naoorlogse Nederland, die er op neer zou komen dat zij persoonlijk zou gaan regeren aan het hoofd van een kabinet dat door haar persoonlijk zou worden samengesteld zonder invloed van de vooroorlogse politieke partijen en met een parlement, dat op zijn hoogst zeer beperkte bevoegdheden zou krijgen. Uit haar dossier *P r o c l a m a t i e* citeert De Jong dat de koningin een godsvrede van ten minste drie jaar na de oorlog wenste, waarin de politieke partijen niet mochten optreden." De vrees voor revolutie was - en niet alleen bij haar - de drijfveer voor de "vernieuwing", die echter uitliep op een restauratie. Maar tijdens de oorlog gold Wilhelmina als een rots in de branding en een hoeksteen van het verzet tegen het nationaal-socialisme, en dit aureool kan men haar niet ontnemen. Toen ze in 1948 aftrad was ze zeker nog populair. Ze trok zich vrijwel geheel terug uit het openbare leven en zocht haar heil in irrationele mystieke overpeinzingen, zoals blijkt uit haar boek *E e n z a a m m a a r n i e t a l l e e n*. Aan het staatsbestel had ze niets vernieuwd, maar ook niets bedorven. Als persoonlijkheid was ze uitermate konservatief en autoritair, in de trant van de koningen die aan haar waren voorafgegaan. Ze stierf in 1962 en was toen al weer vrijwel vergeten.

Wel moeten we nog doen opmerken, dat Wilhelmina de laatste Nassau was op de Nederlandse troon. Zij stamde nog in manlijke lijn af van de Friese stadhouder Willem IV. Haar dochter behoorde tot het Huis van Mecklenburg, want het staat als een paal boven water

dat ook voor vorstenhuizen - en in het buitenland zijn daarvan talloze voorbeelden - het patriarchale principe gold: kinderen hebben de naam van hun vader, ook als ze anders worden genoemd. De kinderen van Maria Theresia in Oostenrijk behoorden tot de dynastie Lotharingen, die van Victoria in Engeland tot het huis van Saksen-Coburg, zo genoemd naar de prins-gemaal. Er bestaat officiëel geen matriarchaat in de burgerlijke stand voor vorsten. Wat Juliana betreft is de familienaam Oranje-Nassau nog ijdel en valser dan voor Wilhelmina, die tenminste nog wel een Nassau kon worden genoemd. Met Juliana is de dynastie Mecklenburg op de troon gekomen, voor de periode van 1948 tot 1980. Haar dochter Beatrix is gehuwd met de heer von Amsberg, wiens familie er wel nooit van zal hebben gedroomd, nog eens een "dynastie" te vestigen. Maar Beatrix is geen Nassau en geen Oranje, ze is mevrouw von Amsberg, en in die functie alleen prinses, doordat haar man verheven is tot prins der Nederlanden, een bijzonder feodaal privilege. Maar afgaande op haar vader heet ze von Lippe Biesterfeld, en met haar koningschap begint dus het Huis von Lippe. Vroeger sprak de grondwet nog van "het regerend stamhuis", waarmee dan - ook al frauduleus - het Huis van Oranje werd bedoeld. Bij de troonsbestijging van Juliana in 1948 heeft men dat nog niet gekorrigeerd. Maar in 1963 is de naam "het regerend stamhuis" verdwenen. Van "stamhuis" was immers geen sprake meer. We hebben met Juliana een Huis Mecklenburg gehad, met Beatrix komt een Huis Lippe-Biesterfeld, en mocht de monarchie het zo lang uithouden dan komt er later nog eens een Huis Amsberg. Dat het staatshoofd koning - of koningin - der Nederlanden heet, en een gemaal prins der Nederlanden, berust nog op pragmatische beginselen. Dat de kroonprins wettelijk prins van Oranje heet is ontsproten aan de fantasie van wetgevers, die hun vaderlandse geschiedenis niet kennen. Duidelijk genoeg is het dat we met staatshoofden te maken hebben van vrijwel uitsluitend Duitse afkomst, die bijgenaamd Oranje Nassau heten.

Een onthusterde waardigheid

De schemering, waarin voor de oorlog het koningshuis verkeerde, werd in 1936 verduisterd door de verloving van Juliana met (weer) een Duitse prins uit een arm geslacht, Bernhard von Lippe Biesterfeld. Wel werd er moeite gedaan deze povere familie wat op te vijzelen, maar duidelijk was dat Bernhard geen vorstelijke staat kon ophouden. Hij was te Parijs in dienst van de I.G. Farben, de geweldige chemische Duitse oorlogsindustrie, die in de Franse hoofdstad een filiaal onderhield dat zich druk bezighield met spionage. Kwajijker was dat hij - en in zeer linkse organen werd dit met foto's bevestigd, maar overigens verzwegen - lid was geweest van de S.A. en de S.S., respectievelijk de politionele en de militaire organen van de NSDAP van Adolf Hitler. Men wekte de indruk, alsof Bernhard had verkozen in Parijs te worden gestationeerd om het nazi-regime te ontvluchten, maar daarvan bleek niets. Hij is steeds - ook in de oorlog - familiale kontakten blijven onderhouden met zijn familieleden (zoals zijn broer) die het nationaal-socialisme trouw zijn blijven dienen. Maar zo'n huwelijk was natuurlijk de kans van zijn leven. Het is gesloten in harmonie met de wensen van de Nederlandse en de Duitse regering. De Duitse gasten die in 1937 een feestelijk konsert bijwoonden in Den Haag vertegenwoordigden het Hitler-regime. Bij het spelen der volksliederen moest aan het toch al provocerende *D e u t s c h l a n d ü b e r a l l e s* een deel van het *H o r s t - W e s s e l - l i e d* worden toegevoegd, gewijd aan een omgekomen nazi-gangster. Het Residentie-orkest weigerde dat te spelen, en de militaire kapel moest er voor worden opgetrommeld. De Duitse uitgenodigden, dus ook de familieleden van Bernhard, strekten daarbij de armen om de Hitlergroet te brengen. Het was een schandaal van de eerste orde. De prins, wetend dat het lot van de Nederlandse koninklijke familie, die met uitsterven werd bedreigd, van hem afhing, eiste - in tegenstelling tot de arme Hendrik - een eigen staatsinkomen en kreeg dat: driehonderd duizend gulden jaarlijks, voor de fysieke

prokreatie. Er kwamen alleen dochters, maar de familie was in elk geval voor uitsterven behoed.

Het koningschap van Juliana is gekenmerkt door twee overwegende factoren: het gedrag van Bernhard en haar eigen (van de moeder geërfd) irrationele religieuze gevoelens. Wat Bernhard betreft, zijn politieke en staatsrechtelijke functies hebben tot schandalen geleid, die overal elders het einde van het koningschap zouden hebben betekend. Want men kan toch niet aannemen, dat Juliana zo onnozel was dat ze daarvan niets wist. De prins is na zijn huwelijk voortgegaan zijn relaties met leiders van I.G. Farben te bestendigen, en met zijn Duitse familie; hij werd in Londen - waar Wilhelmina en de regering in ballingschap vertoefden - gewantrouwd, juist wegens die relaties. Nochtans werd hij inspekteur-generaal der Nederlandse strijdkrachten, en hij heeft nooit onder stoelen of banken verscholen, dat hij geen vriend was van democratie. Het lot was echter gunstig voor hem: na 1947 reeds werd de haat tegen Duitsland omgezet in haat jegens de Sowjet-Unie, en wat dat betreft konden in de koude oorlog zelfs Duitsers, die aan het Oostfront hadden gediend en de Hitleriaanse afkeer van Moskou hadden gedeeld, zich ter beschikking stellen van het Westen. Aan de top van de anti-Russische politici en diplomaten verscheen Bernhard als een inspirerende koördinator (zoals in de Bilderberg - konferenties) en hij interesseerde zich overmatig voor de bewapening van het Westen. Dat hij daarvoor door de Amerikaanse oorlogsindustrie (Lockheed!) werd beloond, was eigenlijk normaal. Bernhard, inspekteur-generaal van de Nederlandse strijdkrachten, ontving van Lockheed een miljoen dollar (toen 3,6 miljoen gulden) als beloning. Toen het in 1976 bekend werd was de explosie eigenlijk nog zeer gematigd. En met succes probeerde de regering de koningin te redden. Maar Bernhard verloor toch zijn functie als inspekteur-generaal en het recht om nog een uniform te dragen, een diepe vernedering voor een prins-gemaal. Van schaamtegevoel bleek echter weinig. Als men de volle omvang van het drama-Bernhard wil kennen moet men het werk raadplegen van Wim Klin-

kenberg (Haarlem, 1979): Prins Bernhard omdat dit (afgezien van de politieke konstateringen, vermoedens en zelfs spekulaties) een zo overweldigend feitenmateriaal heeft bijeengebracht, dat het al een wonder mag heten dat Bernhard dit politiek heeft overleefd. Nu ja, lang was dat ook niet, want het aftreden van Juliana hield natuurlijk verband met de onmogelijke positie, waarin Bernhard was komen te verkeren. Dat hij het smeergeld had moeten aanvaarden om een maitresse -met- kind in Parijs te kunnen onderhouden was een bijkomend gerucht, maar de openbaarheid daarvan illustreerde hoe weinig reserve men nog in acht nam tegenover deze prins-gemaal.

De mystiek-piëtistische opvattingen van Juliana hebben tevens een rol gespeeld. Haar vierde dochter bleek een zeer beperkt gezichtsvermogen te hebben, en de bangstige moeder zocht heil bij religieuze kwakzalvers, wat niet abnormaal mag worden genoemd. Ze kwam onder de invloed van ene juffrouw Hofmans, een soort wonderdoende spekulante, die echter ook meende dat de vorstin het sein moest geven tot internationale bekering ten gunste van de wereldvrede. Voorzover zulke pacifistische gevoelens dóórklonken in de verwarde redevoeringen van de koningin stond de linkerzijde er wel sympathiek tegenover. Maar noch Bernhard - promotor van de bewapening - noch de Nederlandse regering werd er door behaagd. Kritische hofkringen (of Bernhard zelf?) lichtten het Duitse blad *Der Spiegel* in, dat met een uitgelopen reportage kwam. Tekenend voor die tijd: de distributie van *Der Spiegel* in ons land werd in 1956 verhinderd. Maar de regering greep in en zuiverde het hof. De koningin - die twee van haar dochters op school had gedaan bij Kees Boeke, eens een felle christelijke antimilitarist die eindigde met de Nederlandse Leeuw - moest beloven meer in het gareel te lopen, overigens na veel protesten. Ze was beslist niet gemakkelijk. Haar aftreden werd later vertraagd doordat ze van de regering eiste, dat zowel de kinderen van Beatrix als die van Margriet tot de koninklijke familie zouden worden gerekend. Dat was niet gering, want in dat geval

werd de regering verantwoordelijk voor gedragingen en gezegden van vele potentiële troonopvolgers, afgezien van de financiële verplichtingen jegens zulke troon-aspiranten. Als men dit alles overziet waant men zich ongeveer in de zestiende eeuw. De verachting voor de volkssoevereiniteit was immers duidelijk, dynastieke belangen zouden moeten overwegen.

Dezelfde provokatie jegens de gevoelens van een natie kwam voor in 1965, toen de troonopvolgster prinses Beatrix als haar toekomstige gemaal weer een Duitser had uitgekozen, ditmaal zelfs een niet-adellijke burgerjongen, die door zijn ouders naar een nazistisch internaat was gestuurd en die nog gediend had in de Duitse Hitler-legers. Het is achteraf nauwelijks te geloven, dat de sexuele voorkeur van een prinses zulke politieke gevolgen kon hebben. De ingezonden stukken, de commentaren, de petitie's, de smeekbeden om deze prinses haar recht tot opvolging te ontnemen kunnen opzienbarend worden genoemd. Maar parlement en regering gaven toe aan haar erotische voorkeur, ze billijkten het huwelijk en zelfs het vorstelijke verlangen, dat dit in Amsterdam ("de lastige stad") gesloten moest worden. Ondanks massale demonstraties, rookbommen en rellen werd de gezegende wettiging der liefde voltrokken.

Op 30 april 1980 zou Beatrix haar moeder opvolgen. Uit vrees voor hinderlijke demonstraties zou er van worden afgezien een vorstelijke rijtocht door de stad te organiseren. De plechtigheid van de inhuldiging in de Nieuwe Kerk, naast het paleis op de Dam, moest binnen een zwaar bewaakt plein plaats vinden. Wat kon men nog denken van deze monarchie? (Wie stof tot overpeinzing wensen kunnen inzake Greet Hofmans meer vinden in het boek van Henk Hofland *Tegels lichten* (Amsterdam, 1972) terwijl een relaas van de ontwikkeling in 1964, 1965 en 1966 door mij gegeven is in het maandblad *De Gids* van 1979, nrs 6 en 7).

Wat de situatie aangaat in 1980 is men natuurlijk wel afhankelijk van kranten en weekbladen. De ontluistering van het koningschap is dan wel volkomen. Wat koningin Juliana aangaat kwam (Volkskrant, 19 februari) een

dame vertellen dat ze in november 1937 naar paleis Soestdijk was geroepen om te onderzoeken of er ook "aardstralen" funest werkzaam waren, waarna ze met de wichelroede de demonische invloeden had opgespoord en door ingrijpen van een architect het wiegje van de komende Beatrix in veiligheid had gebracht. In een radio-uitzending van de Vara heeft Gerrit Komrij gezegd (men zie de Volkskrant van 19 februari 1980): "Ik heb Hare Majesteit eens een keer tijdens een konference van Jos Brink bijna haar knieën eraf zien slaan van het lachen. Niemand stoort zich aan die reactie, maar het is een daad, waarin ze zich ontpopt als een dom, rechts mens, want de koningin hoort niet in het openbaar om Jos Brink te lachen. Al dat gejammer en gejengel nu weer, dat de Oranjes zo geschikt zijn voor hun taak, dat Juliana zo lief is, alsof je een lief mens nodig hebt". En verder: "Ik zou niet weten, waarom het nu geen geschikte gelegenheid is om op de plaats van het koningshuis een wat volwassener mens neer te zetten". Dat kon allemaal!

Beatrix, zo werd er opgemerkt, had eens op een boottocht door de Griekse wateren met uitsluitend adellijke personen hoog opgegeven van haar vreugde nu eens alleen te zijn met haar "own people", vrij van het vulgus. Ze was dik verbonden geweest met het gezin van de ex-sjah van Perzië, die als een misdadiger door een internationaal tribunaal zou worden beoordeeld. En ze had gelden ingezameld voor de wederopbouw van een Perzisch dorpje, dat door een aardbeving was verwoest, terwijl die sjah, een soort huisvriend van Bernhard, miljarden uit Perzië had uitgevoerd als partikulier bezit. Op muren verschenen in ons land leuzen als "Trix, ook weer nix", en op een gramfoonplaat van het gezelschap *The Royals* werd de tekst gezongen: "Beatrix, nee dat wordt niks, ze had al tricks in sixty-six, en nu die bolle harsens op een riks, dat wordt niks". Het studentenblad *Propria Cures* leverde in woord en beeld een complete ontluistering. Dat kon allemaal gepubliceerd worden. En dan moet men daarmee vergelijken de eed, die op 30 april 1980 afgelegd moest worden bij de inhul-

diging van deze vorstin: "Wij ontvangen en huldigen, in naam van het Nederlandse volk en krachtens de grondwet, U als koning; wij zweren dat wij uw onschendbaarheid en de rechten uwer kroon zullen handhaven; wij zweren alles te zullen doen wat goede en getrouwe Staten-Generaal schuldig zijn te doen. Zo waarlijk helpe ons God almachtig". Dit was pure schizofrenie, dat wil zeggen onzin. Op zulk een feodale en klerikale manier een vorstin te huldigen was een parodie ten aanzien van een onbarmhartige realiteit. En deze was dat het koningshuis reeds veroordeeld was door een bijtende oppositie, die vrijelijk het laatste verguldsel kon afkrabben van het ornament, dat in de vorige eeuw nog door de monarchie werd geleverd.

Pleidooi voor een republiek

Men kan uit de geschiedenis van Nederland geen andere konklusie trekken dan een pleidooi voor een republiek. Natuurlijk zijn er republieken waarin de situatie slechter is dan in onze monarchie, maar er zijn talloze republieken die de problemen niet kennen van een koninklijke familie als de onze. De argumenten voor een republiek zijn talrijk. In de eerste plaats is het onzin, een man of vrouw tot staatshoofd te benoemen omdat die geboren is uit de driftmatige seksuele voorkeur van een staatshoofd voor een bepaalde partner. Zoveel seks in de politiek is nu ook niet nodig. Het minste wat men kan doen is een staatshoofd te kiezen, voor een beperkt aantal jaren, op grond van zijn verdiensten. De min of meer ontwikkelde rijpheid van een volk beslist dan over de kwaliteit van het staatshoofd: elk volk heeft de president, die het verdient, maar niet het produkt van een toevallige verliefdheid. De begrensde duur van zijn mandaat vermindert de risico's, en met zijn of haar familie heeft de staat niets te maken. Die mannen, vrouwen of kinderen vormen geen soort koningshuis, waar de overheid verantwoordelijk voor is. Men kan een korrupte of tegengevallen president zelfs nog legaal tijdens zijn

ambtsperiode afzetten, zoals in Amerika met Nixon is gebeurd.

Aan zo'n president is ook geen mythologische of religieuze betekenis verbonden, men kan er ongebonden over oordelen. Hij is aanzienlijk goedkoper dan een monarch met alle aanhang, en minder bovenmenselijk dan een gave van de genade Gods. Waarschijnlijk zal hij (of zij) op minder bittere wijze worden gevierendeeld dan een verondersteld produkt van metafysische machten, waaraan geen verstandig mens meer gelooft. De president komt voort uit (en keert terug tot) een situatie van gewone stervelingen. Hij of zij is in een democratie mandataris, vervult een opdracht, staat niet boven het vulgus. De ontmythologisering en de sekularisatie, het overgaan tot de status van gewone burgers en van leken, maakt van presidenten in normale omstandigheden tijdelijke funktionarissen. Ook dan is het beste republikeinse systeem een stelsel als dat van Zwitserland, waarin de Bondsraad soeverein is, waardoor een lid van die Bondsraad (bij toerbeurt) als staatshoofd fungeert. Mocht eens in een wereldfederatie van ongewapende volkeren, de droom zijn vervuld van een samenleving zonder staten zoals we die nu kennen, dan kan elke eenheid zich laten vertegenwoordigen door een kollektieve delegatie, of door beroepsmatige deskundigen. Er is dan wel een permanent buro, geen steeds aanwezige leider voorhanden. Terwijl de monarchie een achterhaald principe is en in de werkelijkheid tot onmogelijke konsekwenties heeft geleid, kan een gezonde republiek ("res publica") zonder vorst aan de top veel beter staat en stand van een volk tot uitdrukking brengen. En tegenover het "Leve de koningin" van 30 april klinkt het "Leve de republiek", als leuze van een geëmancipeerde toekomst, veel redelijker.

ENKELE ANDERE UITGAVEN VAN PAMFLET

A-2 *Anton Constandse* Anarchisme van de Daad

Beschrijving van de houding, opvattingen en activiteiten van militante anarchisten in revolutionaire perioden en situaties. Onder meer: de Kommune van Parijs; Tirannenmoorden; de Groep Bonnot; Lijdelijk verzet, Tolstoi; de Russiese revolutie; Nestor Machno; de Kronstadt-opstand; de Spaanse Burgeroorlog; Parijs 1968; de Provo's.

Zesde druk/192 blz. f. 15,-

A-3 *Anton Constandse* Michael Bakoenin

Biografie van Michael Bakoenin (1814-1876), grondlegger van het kollektivistische anarchisme. Als "Vie romancée" een meer persoonlijke dan politieke biografie, waarin treffend het klimaat wordt geschetst van het turbulente strijdtoneel in het Europa van de vorige eeuw, en het aanzienlijke aandeel dat Bakoenin in tal van revolutionaire ontwikkelingen heeft gehad.

Derde druk/280 blz. f. 22,50

A-4 *Clara Meijer Wichmann* Bevrijding

Bloemlezing uit het werk van de Nederlandse anarcho-socialiste Clara Meijer Wichmann (1885-1922), samengesteld door Thom Holterman en Hans Ramaer. In vele artikelen drong Clara Meijer Wichmann aan op een radicale hervorming van het strafrecht. Ook op andere gebieden, zoals de libertaire arbeidersbeweging, de anti-militaristische strijd en de vrouwenbeweging ontwikkelde zij opvattingen die nog weinig aan betekenis hebben ingeboet. In een inleidend essay schetsen de samenstellers uitvoerig haar maatschappijbeschouwing en motiveren zij hun keuze.

Eerste druk 1979/204 blz. f. 22,50

B-2 *Boudewijn Chorus* Als op ons geschoten wordt...

Ontstaan, standpunten en activiteiten van het gewapend verzet in de Bondsrepubliek Duitsland: de Rote Arme Fraktion (RAF), Beweging van de 2e juni, de Revolutionäre Zelle (RZ). Een uitvoerig inleidend overzicht van de politieke ontwikkelingen in de BRD sinds 1945. Tot op heden de enige Nederlandse dokumentatie van de politieke, niet de persoonlijke, achtergronden van de stadsguerilla.

Tweede druk/150 blz. f. 15,-

B-A *Tegengif-reeks*

Abonnement op de Tegengif-reeks. In voorbereiding zijn o.m. teksten over de technologie van de repressie, over de huidige oorlogsvoorbereidingen en de militarisering van de samenleving.

Het abonnement verzekert U van prompte toezending na uitgave, maakt het ons gemakkelijker met de financiering en daarom kunnen we U aanzienlijk financieel voordeel geven t.o.v. de losse prijzen.

Totaal min. 300 blz. f. 30,-

Deze uitgaven zijn behalve via de boekhandel ook rechtstreeks te bestellen. Dit kan alleen door vooruitbetaling, liefst per giro of postwissel. Vermelding van de bestelcode(s) volstaat. Binnen twee weken na ontvangst van de betaling krijgt U het bestelde aan het opgegeven adres bezorgd.

Distributie in België: Uitg. Kritik, Vesaliusstraat 1, 3000 Leuven.

Stichting Pamflet, Postbus 3199, 1003 AD Amsterdam. Giro 25 53 850

Rond vorstenhuizen is mythevorming een welhaast vanzelfsprekend verschijnsel.

Ook het Huis van Oranje-Nassau is er niet vrij van gebleven, dat laten de vaderlandse geschiedenisboeken op school al zien. 's Konings rol wordt in even talrijke varianten beschreven als er geloofsopvattingen zijn.

Waar haar slechte staatsmannen en volksvertegenwoordigers vaak meedogenloos worden uitgetekend lijken onze nationale vorsten nog met terugwerkende kracht onschendbaar.

Redenen te over voor een achterdochtig kommentator als Constandse Oranje zonder mythe te bezien. Een kritische geschiedenis van de Zwijger tot de jonge propjesschieter.

Pamflet

Postbus 3199

1003 AD Amsterdam